

SARAH VAN HOOFF & JÜRGEN JASPERS

Hyperstandaardisering

Abstract – We argue in this article that the 1950s through the 1980s mark an exceptional period in Flemish linguistic history that is best described as an era of *hyperstandardisation*. These decades witnessed a propagandistic, large-scale and highly mediated linguistic standardisation campaign that has thoroughly ideologised and hierarchised language use in all corners of Flemish society. We will substantiate this by discursively analysing the available sources from this period, proposing that the Flemish ‘intermediate variety’ (*tussentaal*) should probably be seen as a side effect of hyperstandardisation rather than as the symptom of a transitional stage on the road to full standardisation or the result of a recent decline in standardisation efforts.

1 Inleiding

Het is lang de gewoonte geweest om te spreken van een vertraagd of onvoltooid proces van taalstandaardisering in Vlaanderen. Vlaanderen zou pas vanaf de jaren 1930 een standaardiseringsproject aangevat hebben, waardoor het opkijkt tegen een historische achterstand op Nederland, waar dat project min of meer zijn eindbestemming heeft bereikt. Die achterstand zou (mede) de verklaring zijn van het in Vlaanderen wijdverspreide gebruik van substandaardtalige taalvormen, vaak aangeduid met de term *tussentaal* (zie bijvoorbeeld Geeraerts 2002, die tot die interpretatie komt op basis van onderzoeksresultaten in Geeraerts et al. 1999 en Grondelaers et al. 2001; zie ook Van de Velde 1996b: 269; Willemyns 2003). Anderen hebben er echter op gewezen dat een dergelijke vergelijking problematisch is, omdat ze ‘een diachroon verschil veronderstelt tussen vergelijkbare standaardiseringsprocessen’ (Grondelaers & van Hout 2011: 200; onze vertaling), terwijl Nederland en Vlaanderen nu net een erg verschillende standaardiseringsgeschiedenis achter de rug hebben (Jaspers 2001: 142–144; Grondelaers & van Hout 2011). Van zodra standaardisering als een ideologisch proces benaderd wordt, waarin taalvormen gehiërarchiseerd worden als gevolg van wijdverspreide opvattingen over talige zuiverheid, moderniteit, beschaving en homogeniteit (Bauman & Briggs 2003), dan moet wat Vlaanderen betreft wellicht eerder gesproken worden van een ‘bijzonder uitgesproken of zelfs geforceerd standaardiseringsproject, dat paradoxaal genoeg tot de typische Vlaamse talige behoedzaamheid en het karige standaardtaalgebruik heeft geleid [...]’ (Jaspers & Brisard 2006: 43).

Aan de hand van een analyse van de Vlaamse standaardiseringsijver in de jaren 1950 tot 1980 willen we deze hypothese verder staven en betogen dat de taalstandaardisering in Vlaanderen in die periode wellicht het best bekeken wordt als een geval van *hyperstandaardisering*: een doorgedreven propagandistische, grootschalige, door taalwetenschappers ondersteunde, gemediatiseerde en decennialang in talloze maatschappelijke sectoren volgehouden ideologisering van het taalgebruik, die met moeite haar gelijke vindt in andere nationale contexten. De vermeende achterstand van Vlaanderen tegenover Nederland moet daarbij begrepen

worden als een retorische strategie die extreme standaardiseringsmaatregelen legitimeert. Deze markante taalstandaardisering is niet zonder gevolgen gebleven. Op het attitudinele vlak is ze uiterst succesvol geweest in het hertekenen van de Vlaamse taalkaart: Vlamingen zijn, in tegenstelling tot wat de hogervermelde hypothese van vertraagde standaardisering zou doen vermoeden, doordrongen van het nut en het prestige van het Standaardnederlands. Maar ook op taalgebruiksvlak wijst veel erop dat een aanzienlijk deel van wat tussentaal wordt genoemd precies leunt op een taalideologisch raamwerk waar standaardisering een fundamenteel onderdeel van vormt. We willen dus betogen dat het Vlaamse tussentaalgebruik veeleer als een *product* van de Vlaamse hyperstandaardisering gezien moet worden dan als een tijdelijke overgangsvorm op weg naar een standaardtalig eindpunt. Net zo willen we betwisten dat de opmars van tussentaalgebruik in Vlaanderen en het geringe standaardtaalgebruik in Vlaanderen gelezen moeten worden als een direct gevolg van afnemende standaardiseringsinspanningen, als een teken van het ‘einde van de standaardtaal’ (van der Horst 2008), of als een symptoom van ‘destandaardisering’ (Grondelaers & van Hout 2011) en de intrede van een ‘standaardtaalvacuüm’ (Grondelaers et al. 2011). Eerder zijn we ervan overtuigd dat tussentalig taalgebruik een toenemende spanning teweegbrengt tussen gevestigde en nieuwere taalstandaarden, die in dit tijdsvak naar een situatie van ‘hoge’ of ‘late’ standaardisering leidt en ook aantoonbare ‘restandaardisering’ tot gevolg heeft.

In wat volgt beschrijven we eerst de negentiende-eeuwse voorgeschiedenis, alvorens de focus te leggen op de standaardtaalijver tussen 1950 en 1980, een periode die door de historische (socio)linguïstiek in vergelijking veel minder uitvoerig beschreven is. We gaan in op de actoren die betrokken waren bij de standaardiseringsinspanningen tijdens die decennia, schetsen de inhoudelijke kenmerken van die inspanningen, en schatten de effecten ervan in.

2 Standaardiseringsgeschiedenis in de negentiende eeuw

Het verhaal van de Vlaamse taalgeschiedenis is genoegzaam bekend. In de jonge Belgische staat bestond er, ondanks de liberale grondwet die taalvrijheid garandeerde, *de facto* een hegemonie van het Frans. Daartegen groeide geleidelijk verzet, aanvankelijk vooral onder Vlaamse middenklasse-intellectuelen – leraren, schrijvers, priesters. De verzamelnaam voor dat flamingantische verzet is ‘de Vlaamse Beweging’ (Willemyns 2003: 208). Deze nationalistische beweging zou er uiteindelijk in slagen om een proces van taalverlies terug te schroeven, taalrechten op te eisen en die rechten te consolideren in een reeks wetten die het gebruik van het Nederlands vastlegden ‘in alle functies die een moderne landstaal vervult’ (Willemyns 2003: 209).

Op ideologisch vlak werd een felle strijd geleverd over de taal waarvoor men die rechten bevocht. Vocht men, zoals de ‘integrationisten’, voor een taal die zeer nauw aansloot bij het Nederlands uit Nederland, of, zoals de ‘particularisten’, voor een apart Vlaams of voor een kruising van die twee opties (een ruime marge voor Vlaamse inbreng in de gedeelde taal)? De integrationisten wonnen de eerste en meteen beslissende slag op het vlak van de spelling: in 1844 werd besloten dat

de Nederlandse spelling (met enkele minimale aanpassingen) de officiële norm in België zou worden. Daarna leidden drie argumenten telkens naar een keuze vóór het noordelijke Nederlands en tegen een Vlaamse of door Vlaamse dialecten geïnspireerde standaard:

Ten eerste was het Vlaams niet groot genoeg om weerstand te kunnen bieden aan het Frans (nu: aan het Engels). Ten tweede was het Vlaams niet goed genoeg; het was te zeer door het Frans gecorrumpeerd om uitdrukking te kunnen geven aan de waardigheid van het Vlaamse volk. Ten derde was het het product van een geschiedenis die verkeerd gelopen was: door voor het Nederlands te kiezen sloot Vlaanderen weer bij zijn glorierijke verleden aan (Deprez 1999: 103).

Die keuze had tot gevolg dat de Vlaming vertrouwd moest worden gemaakt met een geïmporteerde standaardtaalnorm. Al in de negentiende eeuw ontstond zo een taalzuiveringstraditie, waarbinnen een stroom aan publicaties over gallicismen, germanismen en andere afwijkingen die uit het in Vlaanderen gebruikte Nederlands gebannen dienden, het licht zag (Absillis 2012; Willemyns 2003; Willemyns & Haeseryn 1998: 17).

Mag deze taalzuiveringstraditie weinig bijzonder genoemd worden in vergelijking met hoe men in andere Europese landen in dezelfde of voorafgaande periodes aan taalstandaardisering deed (cf. Mugglestone 2003; Deumert & Vandenbussche 2003; van der Horst 2008), dan krijgen de taalzuiveringsinspanningen in Vlaanderen vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw een markant karakter. In wat volgt geven we een korte schets van de belangrijkste spelers op het taalzuiveringsterrein, om vervolgens de standaardtaalijver te karakteriseren. De data waarop we ons baseren zijn voornamelijk primaire bronnen, afkomstig van de meest ‘centrale’ ABN-actoren, die opgesomd worden in § 3. We analyseerden al het audiovisuele materiaal dat in het archief van de Vlaamse openbare omroep (VRT) bewaard is gebleven en dat betrekking heeft op de ABN-acties (primair en secundair), alle in dat archief aanwezige gedigitaliseerde afleveringen van *Hier spreekt men Nederlands*, verscheidene jaargangen van de tijdschriften uitgegeven door de bekendste ABN-actoren (*Bouw en Nu nog*), en de schriftelijke uitgaven van Marc Galles *Radiotaalwenken* en van *Hier spreekt men Nederlands* (zie § 3). Deze data werden geanalyseerd volgens gangbare discoursanalytische methodes, gebaseerd op het uitgangspunt dat ‘one of the most visible manifestation(s) of ideology is language use or discourse, which may reflect, construct, and/or maintain ideological patterns’ (Verschuere 2012: 17). Daarbij werd actief gezocht naar data die geheel of gedeeltelijk in tegenspraak zouden zijn met onze claims hieronder. Alle geciteerde passages hebben proportioneel en conceptueel het overwicht binnen het geanalyseerde materiaal.

3 ABN-actoren in de twintigste eeuw

In 1913 wordt in Antwerpen een *Vereeniging voor Beschaafde Nederlandsche Uitspraak* gesticht, die door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog echter al snel haar activiteiten moet opschorten (Haeseryn 1998). In 1932 krijgt ze met een *Vereening voor Beschaafde Omgangstaal* (VBO) een opvolger, die zich ook op an-

dere aspecten van taalzorg richt (zoals woordgebruik en syntaxis). Die vereniging houdt op te bestaan tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar in 1947 wordt een tweede vbo opgericht, met als doel 'buiten alle politieke of filosofische bedoelingen in het Vlaamse land het spreken van de algemene omgangstaal [te] bevorderen' (ibid.). Voorzitter is de taalkundige Willem Pée, tot het ere-comité behoren taalkundigen van alle Vlaamse universiteiten, en heel wat prominenten uit de politieke, de culturele en de onderwijswereld ondersteunen de actie. De vereniging geeft vanaf 1951 een eigen tijdschrift uit, *Nu nog*, en smelt in 1953 samen met de in Brussel opgerichte *Vereniging voor Beschaafd Nederlands*, waarna de naam vbo behouden blijft. De vbo organiseert nationale ABN-veertiendaagses, ABN-weken en taalcongressen en, via haar plaatselijke afdelingen, onder meer welsprekendheidstoernooien, schrijfwedstrijden, debatavonden en cursussen. In 1979 doopt de vbo zich om in *Vereniging Algemeen Nederlands* en verandert de naam van haar tijdschrift in *Nederlands van Nu* (Haeseryn 1998; Willemys & Haeseryn 1998).

Ook de Vlaamse jeugd draagt haar steentje bij. In 1951 richt een handvol scholieren de ABN-kernen op, een vereniging die tot doel heeft 'de speelplaats voor het ABN te veroveren' (Bouveroux 1965). De ABN-geledingen strekken zich uit over de Vlaamse middelbare scholen, waar groepjes leerlingen onder leiding van een promotor zich engageren om voortaan Beschaafd te praten en hun dialect af te zweren. De acties worden gecoördineerd door een Centraal Secretariaat, waar oud-promotoren en oud-ABN-kernleden zetelen die ondertussen aan de universiteit studeren. Onder meer de latere premier Wilfried Martens en journalist en schrijver Geert van Istendael maken er hun opwachting. Ook professionele taalzuiveraars als Hendrik Heidbuchel, de auteur van het bekende *ABN woordenboek* (Heidbuchel 1962), dat decennialang als standaardwerk fungeert in het Vlaamse onderwijs, en Joos Florquin, befaamd om zijn taaladvies op de televisie (zie verder), zijn actief in de organisatie. De vereniging geeft het tijdschrift *Bouw* uit (waar later ook *Bouwjtje*, voor het lagere onderwijs, en *Bouw verder*, voor de hogere middelbare cyclus bijkomen), verspreidt propaganda- en didactisch materiaal (onder meer posters, ABN-speldjes, brochures als *A.B.N. in het Onderwijs* en een instructieboekje voor aspirant-ABN-promotoren, *Steek mij op zak, promotor*) en organiseert een jaarlijkse ABN-zesdaagse, die in de jaren 1960 een tijdlang wordt uitgebreid tot een veertiendaagse, en die welsprekendheidstoernooien, opstelwedstrijden en debatten omvat. Vanaf de jaren 1960 werken de ABN-kernen nauw(er) samen met hun 'zusterorganisatie', de vbo (s.n. 1965d); in diezelfde periode worden ze ook erkend en gesubsidieerd door het ministerie van Nationale Opvoeding (De Wever 1998).

Intussen ziet ook een ABN-centrale het licht, 'een originele kruising van een PR-bureau, een vormingsinstelling en een filmproductiehuis'.¹ Met geld van sponsors uit de industrie en het zakenleven produceert de oprichter van de centrale, Hein Beniest, reportages (onder meer over de marsen op Brussel in 1961), reclamefilms en langspeelfilms, die vertoond worden in scholen en culturele organisaties. Tot zijn oeuvre behoren titels als *Jongens zoals wij* (1956), *Moeder, wat zijn wij rijk*

1 'Soldaten van het Nederlands', *Boulevard*, BRTN-televisie, 11 oktober 1995.

(1957), *Kinderen in Gods handen* (1958), *Zwerfers in het land der dromen* (1959), *Brigands voor outer en heerd* (een verfilming van de Boerenkrijg) en *Zomercapriolen* ('De eerste Vlaamse kolderfilm'; Beniest 1963). Voor verscheidene van zijn films strikt Beniest de op dat moment razend populaire broers Jef en Cois Cassiers (bekend als het komische duo *De Woodpeckers* op de openbare omroep) als acteurs, die hij telkens echter moet dubben omdat de twee verstokte dialectsprekers zijn.²

Al na enkele jaren houdt de ABN-centrale het noodgedwongen voor bekeken. De groeiende populariteit van de televisie doet het verenigingsleven tanen, en door de lage opkomst voor de vertoningen zijn de ABN-films niet langer rendabel.³ Maar verdedigers van de Beschaafde Omgangstaal vinden in de BRT-radio en -televisie een trouwe bondgenoot. De omroepbazen gaan er immers vanuit dat de verheffing van 'het schone Vlaamse volk', dat 'omhoog [moet], naar het licht', een cruciaal onderdeel van hun takenpakket vormt (Bal 1985: 224). Taalopvoeding is een steunpilaar van dat beschavingsproject. Aanvankelijk waken de taalkundigen Edgard Blancquaert en Willem Pée erover dat alle microfoonmedewerkers een onberispelijk Standaardnederlands spreken. Taalbewaker Karel Hemmerechts wijst later, met het berucht geworden systeem van de 'blauwe brieven', omroepmedewerkers terecht als ze taalfouten de ether insturen, en vanaf 1971 tot 1998 vervult Eugene Berode de functie van officiële taalraadsman. De taalzorg blijft echter niet beperkt tot activiteiten achter de schermen: twee decennia lang biedt de omroep een forum aan Vlaanderens taalverzorgers. Het bekendste voorbeeld op de radio is Marc Galles dagelijkse 'radiokroniek' *Voor wie haar soms geweld aandoet* (1965-1977; zie ook Galle 1971). Op televisie is de uitspraakrubriek in het taalprogramma *Het klankbord* zo populair, dat het trio presentatoren Joos Florquin, Annie Van Avermaet en Fons Fraeters een volwaardig programma toegewezen krijgt. *Hier spreekt men Nederlands* wordt van 1964 tot 1972 driemaal per week uitgezonden op de televisie (zie Beheydt 1991a; b).

Vanaf de late jaren 50 nemen talloze kranten en tijdschriften een taalzuiveringsrubriek op. De krant die het meest bekend staat om haar taalzorginspanningen is *De Standaard*, die vanaf 1958 geregeld *Taaltips* publiceert van de hand van Jan Grauls en later Maarten van Nierop, die de rubriek tot aan zijn dood in in 1979 zal verzorgen en ook in andere media veelgevraagd is (Durnez 1998; Van Causenbroeck 1998). Zijn collega Marc Galle neemt naast zijn radiotaalwenken ook een taalcolumn in de krant *Het Laatste Nieuws* voor zijn rekening (Vandenbusche 2010). De stukjes van Grauls, Van Nierop, Galle en Florquin worden ook gebundeld en uitgegeven in pocketvorm door de Hasseltse uitgeverij HeideLand. De taalpockets behoren tot de meest succesvolle van de uitgeverij (Simons 1998).

Uit dit korte overzicht blijkt dat aan taalzuivering in Vlaanderen tussen de jaren 1950 en 1980 niet te ontkomen valt: doordat niet alleen de geschreven media en de radio, maar ook het nieuw opkomende medium televisie zich engageren, wordt bijna elke Vlaming vrijwel dagelijks aan standaardtaalpropaganda blootgesteld. De teneur van die propaganda belichten we in de volgende paragrafen.

² Beniest in *Soldaten van het Nederlands*, *Boulevard*, BRTN-televisie, 11 oktober 1995.

³ Ibid.

4 Rabiaat integrationisme

Al de hierboven opgesomde initiatieven en verenigingen hebben op ideologisch vlak een vrijwel nuanceloos integrationisme met elkaar gemeen. Het streven naar een volledige conformering aan de Noord-Nederlandse taalnorm, ingezet door de taalzuiveraars van de negentiende eeuw, blijft in de twintigste eeuw vrijwel ongewijzigd: de gangbare overtuiging blijft dat ‘het taalkundig[e] licht [...] uit het Noorden [komt]’ (Pauwels 1954: 1). Dat geldt ook voor de legitimering van dat integrationisme: door de onfortuinlijke loop van de Vlaamse taalgeschiedenis, zo luidt de courante redenering, ontbreekt in Vlaanderen vooralsnog een ‘spraakmakende gemeente’, een culturele en intellectuele elite ‘die een voldoende verfijnd en ontwikkeld taalgevoel [bezit]’ (Heidbuchel 1963a), en wiens taalgebruik als normbepalend kan worden beschouwd. Die elite heeft zich het Nederlands immers nog niet eigen gemaakt en spreekt nog Frans of een sterk verfranst Vlaams. Tot zolang zijn de Vlamingen noodgedwongen op de Nederlandse norm aangewezen (Heidbuchel 1963a).⁴ Zo krijgt ook de kijker van *Hier spreekt men Nederlands* te horen:

Fragment uit *Hier spreekt men Nederlands* (Florquin 1965b)

- Florquin: Wij hebben bij ons wel enkelingen die verzorgd spreken, maar nog geen hele groepen, en zo komt het dat wij geen gesproken omgangstaal hebben die als norm of voorbeeld kan dienen. Dat is een van de belangrijkste redenen waarom we in het Noorden nog steeds in de leer gaan.
- Annie: En wie of wat beslist in het Noorden dat het goed of slecht is?
- Florquin: Het gebruik dat een ruime elite van de taal maakt: dat zijn o.a. de mensen die regeren, rechtspreken en onderwijs geven, dichters, schrijvers, joernalisten, de economische elite. Zij vormen, als in elk normaal land, een moeilijk nader te bepalen groep die men noemt de spraakmakende gemeente.
- Annie: Ik heb het begrepen. En wij trachten dus het Nederlands dat wij hier spreken zo goed als ‘t kan op dit levend, als correct geldend, Nederlands af te stemmen.

Dat pleidooi voor talige aansluiting bij Nederland krijgt vanaf de jaren 50 extra munten dankzij de Europese integratie. Standaardtaalijveraars wijzen er vanaf dan op dat aansluiting bij de Nederlandse taal en cultuur niet alleen noodzakelijk is omdat ze ons ‘de zekerheid biedt dat we niet opnieuw door de reeds bekende buurman onder de voet gelopen zullen worden’ (Geerts 1968: 17), het is ook de enige manier om ‘binnen een eenwordend Europa bestaansrecht te verwerven’ (Geerts 1968: 15).

Voor gallicismen en Franse leenwoorden kent vrijwel geen enkele taalijveraar genade: die moeten onverbiddelijk uit de Vlaamse woordenschat gebannen worden. Zo leert de kijker van *Hier spreekt men Nederlands* dat ‘we niet [...] “camion” [zeggen] maar “vrachtwagen”’ (Florquin 1972: 127) en niet ‘pompiër’ maar ‘spuitgast’, ‘brandweerman’ of ‘brandspuitgast’ (ibid.: 118); ‘ambras’ wordt verbeterd in ‘heibel, relletje, herrie, ruzie of kouwe drukte en poeha al naar gelang van de omstandigheden’ (ibid.: 129) en woorden als ‘plomb’ (‘zekering’) en ‘lampadaire’ (‘bureaulamp’) dient hij enkel te onthouden ‘als [hij zijn] Frans wat wil bijwerken’ (ibid.: 95-96).

4 Deze redenering duikt tot vandaag frequent op: zie onder meer het VRT-Taalcharter (Hendrickx 1998: 8).

Maar ook voor ‘autochtone’ Vlaamse inbreng in de gedeelde taalnorm (woorden als *beenhouwer* en *struis*, of uitdrukkingen als *vijgen na pasen*) is er volgens de meeste taalzuiveraars in het talige assimilatieproject geen plaats. Zelfs gematigde pleidooien voor de erkenning van Vlaams getinte woorden en uitdrukkingen stuiten op hevig verzet en worden weggezet als uitingen van ‘particularisme’. In 1968 in *Bouw* klinkt het dat ‘we allemaal weten hoe het hun [namelijk de negentiende-eeuwse particularisten] vergaan is, en wie er nu nog ernstig over denken zijn dialect tot algemene taal uit te roepen mag wel op de kermis gaan staan’ (Depoortere 1968: 12). Een veelgehoorde redenering luidt dat de tijd zal uitwijzen of Vlaamse taalelementen ooit tot de taalnorm zullen behoren: wanneer de Vlaamse spraakmakende gemeente tot wasdom is gekomen, zal ze daarover kunnen oordelen. Die redenering was al in de negentiende eeuw te horen en blijft ook in de twintigste eeuw *bon ton*. Typerend voor deze houding is het antwoord van Heidbuchel in 1963 op de vraag van een *Bouw*-lezer: ‘waarom alles veroordelen wat Zuidnederlands is? Het Noorden moet ook van ons overnemen’. Ietwat schamper klinkt het:

Het Noorden van ons overnemen? Nou ja, dat zou zeker het geval zijn ... als het om gelijke partners ging! Geef toe: onze algemene omgangstaal neemt nog zo’n zwakke positie in en is zo weinig gekuist, dat wij nog voor lange tijd geen stem in het kapittel hebben! Kent u één land waar de beschaafde taal zo opzettelijk en intensief moet gepropageerd worden als in Vlaanderen? Natuurlijk niet, want in alle andere taalgebieden is het gebruik van de cultuurtaal zo vanzelfsprekend, dat een dergelijke georganiseerde propaganda overbodig is of verbazing zou wekken: is dat niet het bewijs van onze achterstand? Daarom hebben wij maar één keuze: wensen we ons het éne A.B.N. eigen te maken, dan moeten we het gaan leren waar het algemeen, vlot en natuurlijk te vinden is, d.w.z. dan moeten we het Noorden als voorbeeld en norm aanvaarden en alle specifiek of dialectisch Zuidnederlandse woorden en wendingen zoveel mogelijk vermijden. *Hier en daar zullen zeker enkele termen in het A.B.N. worden opgenomen, maar welke dat zijn kan niemand nu reeds voorzien of bepalen; dat zal afhangen van een later taalprestige en van het taalgebruik van onze toekomstige ontwikkelde, beschaafd sprekende kringen* (Heidbuchel 1963b; onze cursivering, svh & jj).

Zo onbuigzaam het integrationisme van de Vlaamse taalzuiveraars is ten aanzien van Vlaamse eigenaardigheden en ‘afwijkingen’, zo rekkelijk is het tegenover vernieuwingen in het taalgebruik in Nederland, ook als die een anderstalige oorsprong hebben. Zo worden in *Hier spreekt men Nederlands* bepaalde leenwoorden *wel* gepromoot, doorgaans op voorwaarde dat ze in Noord-Nederland al zekere populariteit genieten. Annie geeft de kijkers mee dat ‘fruitsap’ een goed woord is, net als het in Nederland courante ‘jus d’orange, ja ik bedoel “zuderans” of ranja of sinaasappeldrank’. Net zo is ‘grapefruit’ een bruikbaar synoniem voor ‘pompelmoessap’: ‘dat is hetzelfde maar [grapefruit] klinkt sjieker’ (Florquin 1972: 62). Een kalmeermiddel mag je volgens Florquin ook ‘tranquillizer (spreek uit: trenkilaazer)’ noemen (ibid.: 13), en wie mensen wil begroeten volgens de huidige mode, wordt aangeraden om te opteren voor ‘hoe maakt u het’, dat naar het Engelse voorbeeld (‘How do you do’) ook beantwoord dient te worden met ‘hoe maakt u het’.⁵

⁵ *Hier spreekt men Nederlands*, BRT-televisie, 14 september 1967.

Evoluties in het noordelijke Nederlands worden dus veelal kritiekloos aanvaard, en dat gebeurt met argumenten die evengoed op de Vlaamse ‘afwijkingen’ van toepassing zouden kunnen zijn. Het is opnieuw Heidbuchel die in *Bouw* in december 1961 een Nederlandse taalverandering behandelt die vandaag nog steeds de gemoederen beroert: de vermannelijking van substantieven (zoals ‘de koe, *hij* geeft melk’; Heidbuchel 1961). ‘Dat sommige Vlamingen daartegen in opstand komen [...] bewijst alleen dat ze totaal onwetend zijn over de taalevolutie in een deel – het belangrijkste deel! – van het Nederlandse taalgebied’, oordeelt Heidbuchel. Hij geeft toe dat het om een ‘zonderling verschijnsel’ gaat, maar benadrukt dat er ‘een aannemelijke en logische verklaring’ voor te geven is (ibid.). Daarbij grossiert hij in een arsenaal aan argumenten die vertrouwd klinken in hedendaagse oren:

Velen verkeren in de mening dat de spraakkunst voorschrijft wat *moet* en wat *niet mag* in taal en spelling. Voor de spelling is dat wel zo, maar voor de taal is het precies andersom: de taalkunde is een descriptieve wetenschap, en voor haar geldt dus dit principe: *zó* wordt het in beschaafde kringen algemeen gezegd, dus *zó* is het goed. Met andere woorden: de gesproken taal maakt de spraakkunst. [...] Welnu, die vermannelijking is een feit in het noordelijke beschaafde taalgebruik (ibid.; cursiveringen in origineel).

Interessant is dat Heidbuchels argumenten nog steeds courant zijn in het hedendaagse discours over taalnormering (zie Jaspers 2010).⁶ Het enige verschil is dat Heidbuchel, en met hem vele taalzuiveraars uit dezelfde periode, deze argumenten uitsluitend willen toepassen op het noordelijke Nederlands, terwijl ze tegen het einde van de twintigste eeuw geleidelijk aan ook betrekking krijgen op Vlaamse taalontwikkelingen – al blijft er tot vandaag schroom om ze daarop zonder kwalificaties en uitzonderingen toe te passen.

Dit illustreert dat de idee van de spraakmakende gemeente wier taalgebruik door de zuiver descriptieve taalwetenschap geregistreerd wordt, vooral een retorische strategie is, veeleer dan de basis te vormen van de eigenlijke taalwetenschappelijke praktijk: het zijn de taalverzorgers die bepalen wie tot de spraakmakende gemeente behoort, of die gemeente zich ‘normaal’ gedraagt, welk taalgedrag tot de standaardtaal mag gerekend worden en of een bepaalde taalevolutie beschreven dient te worden als een ‘natuurlijke taalverandering’, dan wel als een ‘veelge maakte fout’.

5 Een eigen uitspraaknorm

Opmerkelijk is dat het Vlaamse integratiestreven in de twintigste eeuw een uitzondering maakt voor één component van het taalsysteem: de uitspraak. Zelfs de meest rabiate integrationisten zijn het er over eens dat op het vlak van de uitspraak afwijking van de Noord-Nederlandse norm *wel* toegestaan is, of zelfs simpelweg verplicht. De Noord-Nederlandse uitspraak lijkt immers sinds de vroege twintigste eeuw veranderingen door te maken, die de Vlaamse taalhoveniers niet navol-

6 In de tekst *Wat is standaardtaal* van de Nederlandse Taalunie (zie <http://taaladvies.net/taal/advies/tekst/85>) kan men de kern van Heidbuchels argumentering bijna letterlijk zien terugkeren.

genswaardig achten. Kenschetsend is het standpunt van Jan Lodewijk Pauwels, die ervoor waarschuwt ‘de gemeenzame Hollandse praattaal ten troon [te] verheffen’, daarbij doelend op de op dat moment opkomende Noord-Nederlandse neiging de lange e’s en o’s te diftongeren en stemhebbende medeklinkers stemloos te maken. Het gaat hier immers om ‘fouten tegen de normen die wij in eer houden. Evenzo laten wij de Hollanders *penšoēn*, *offišeel*, *spešaal* zeggen, als zij dat graag doen, maar wij houden ons aan de orthodoxe uitspraak *pensjoēn*, *offisjeel*, *spesjaal*’ (Pauwels 1954; cursiveringen in origineel). Wat Pauwels in 1954 nog de ‘gemeenzame Hollandse praattaal’ noemt, zou later gewoon de Nederlandse standaardtaaluitspraak gaan heten (en door Van de Velde (1996a) in detail worden beschreven), maar voor het overige is de consensus vandaag nog steeds dezelfde: op het vlak van de uitspraak horen de Vlamingen ‘de oude norm in ere te houden’.

Die boodschap wordt de Vlaming dan ook ingepeperd. Blancquaert schrijft in zijn *Praktische uitspraakleer* dat de ‘typisch Noordnederlandse intonatie of toonhoogtebeweging [...] wij Vlamingen niet kunnen navolgen op straf van onnatuurlijkheid’ (1969: 28). In *Hier spreekt men Nederlands* wordt de kijkers verteld dat ze ‘de Noordnederlanders [niet] zonder meer [moeten] napraten’, ‘omdat ze een indruk wekken van gemaaktheid’ (Florquin 1965d). Tijdens een van de uitzendingen worden enkele van zulke Noord-Nederlandse ‘afwijkingen’ behandeld: het is niet ‘franc’ (Frans uitgesproken) maar ‘frank’ en niet ‘zeuven’ maar ‘zeven’. De lange *ee* mag gerust Zuid-Nederlands klinken, omdat ze ‘voornamer’ aandoet dan de Noord-Nederlandse diftongische variant die ‘ons [zou] kunnen doen denken aan de uitspraak van deze *ee*, die men soms in Brussel kan horen en die voelen we zeker niet aan als voornaam’. Een personage voegt er ter illustratie aan toe: ‘Allei circulei’ (Florquin 1965e). Wat de uitspraak betreft zijn dus plots wel predikaten als ‘onnatuurlijk’, ‘gemaakt’, ‘pretentieuw’ of ‘aanstellerig’ van toepassing (zie onder meer Florquin 1965a), terwijl een vergelijkbaar oordeel over het navolgen van Noord-Nederlandse woordenschat doorgaans als een onredelijke dwaling wordt afgedaan.

De blik was tot hier toe omhoog gericht, naar het ‘licht uit het Noorden’ (Pauwels 1954). Maar hoe kijken standaardtaalijveraars naar beneden, naar de duisternis van het verleden waarvan ze zich hopen te bevrijden, met name het dialect?

6 Ambivalentie tegenover dialect

Het dialect kan zeker niet op unanieme afkeuring rekenen. Veel taalzuiveraars zijn dialectoloog van opleiding, en ze waarderen het dialect als een ‘rijke voedingsbodem’ voor de standaardtaal (s.n. 1959b; zie ook Heidbuchel 1963a). Heel wat auteurs in *Bouw* en *Nu nog* zingen de lof van het dialect. Zo schrijft Herman Teirlinck: ‘[...] zou er [...] ooit iets zoeters op aarde kunnen klinken dan moeder’s woord? Dat is het dialect, de wezenlijke moedertaal, die van af onze wieg in ons bloed kwam zingen, en daar naruist, ons hele leven lang’ (Teirlinck 1951: 10). Net zo draagt de ploeg van *Hier spreekt men Nederlands* het dialect een warm hart toe:

Een dialekt is een respectabel en verrukkelijk ding: iedereen heeft het recht van zijn dialekt te houden en als hij spreekt hoeft hij niet te blozen van schaamte. [...] Ik vind het jammer en zelfs ergerlijk dat er mensen zijn, die het dialect als een soort melaatsheid voorstel-

len: deze lui geven mij vaak de indruk dat ze het ABN er liefst met de knoet zouden willen inranselen (Florquin 1972: 6).

Waar de meeste ABN-ijveraars dan ook in de eerste plaats naar streven, is een harmonieuze co-existentie van dialect en standaardtaal. Dialect is immers ‘pittig’ en geeft blijk van een ‘robuuste jovialiteit’ die veel taalverzorgers erg kunnen waarderen (ibid.: 7-8), maar sprekers ervan dienen zich scherp bewust te zijn van de gebruiksbeperkingen van de variëteit. Dat is de boodschap van *Hier spreekt men Nederlands*:

Fragment uit *Hier spreekt men Nederlands* (s.d.; Florquin 1956c).

- Florquin: We behoren niet tot dat slag van mensen die roepen: het dialect moet dood.
- Annie: Wij zijn vredelievend!
- Fons: Tegen elke oorlog!
- Mekkie: Vóór de zalige rust.
- Florquin: Het hoeft op zichzelf geen schande te zijn dialect te spreken indien we naast deze kleurige en sappige taaltjes voor het lokale dagelijks gebruik-
- Fons: Laten we zeggen tussen pot en pint!
- Florquin: Indien we daarnaast ook in staat zijn de algemene taal, het verzorgde Nederlands correct uit te spreken en met losheid te hanteren.

Ook Heidbuchel betoogt:

waar beschaafde mensen *buiten hun intieme sfeer samen zijn* (onze cursivering, svh & jj), gebruiken zij geen beschaafd dialect, maar een *Algemeen Beschaafd Nederlands* (cursivering in origineel, svh & jj) of A.B.N. dat alle streektaalen overkoepelt en de taal bij uitstek is om elkaar goed te begrijpen en om te passen bij beschaafde omgangsvormen (Heidbuchel 1964).

Het ABN is dus in de eerste plaats de taal die beschaafde mensen ‘buiten hun intieme sfeer’ spreken (zie ook Geerts 1968: 18; s.n. 1952: 11; Teirlinck 1951: 10-11). De bedoeling is dat Vlamingen naast hun dialect ook nog een niet-regionaal gekleurde, beschaafde taalvariëteit leren beheersen. Van zodra ze dat kunnen, hoeven ‘[d]ialekt en *goed* Nederlands in geen haat-verhouding [te] leven’ en kunnen ze ‘als goede vrienden met eigen rechten door het leven [...] gaan’ (Florquin 1972: 7; onze cursivering, svh & jj).⁷ Desondanks wordt die redenering diffuser van zodra men expliciet het thema van het taalgebruik ‘in het intieme domein’ aansnijdt. Bij heel wat taalijveraars komt het ABN dan plots wel de privésfeer binnen, met als argument dat ABN ook in de gezinscontext moet gesproken worden om het goed onder de knie te krijgen:

Laat het dagelijkse, huiselijke leven nog gewestelijk zijn (*maar ook dat verandert gelukkig!*), de A.B.-taal moet de verschillende gewesten tot elkaar brengen en is dus de aangevoerde taal voor contacten met vreemden (Heidbuchel 1964; onze cursivering, svh & jj).

7 Ook dit discours kent hedendaagse echo’s. Zie, voor een analyse, Jaspers & Brisard 2006: 44; Jaspers 2010.

De toevoeging tussen de haakjes is veelbetekenend: waar Heiddbuchel in het citaat hogerop het dialect nog bestaansrecht gunde in de intieme sfeer, zou het hier idealiter uit het ‘dagelijkse, huiselijke leven’ verdwijnen. Dezelfde tegenstelling vinden we bij veel andere taalzuiveraars. De auteurs die *Bouw* en *Nu nog* volpennen, affirmeren meer dan eens het bestaansrecht van dialecten, maar tegelijk huldigen velen onder hen het motto: ‘Als je niet *altijd* ABN praat, doe je het *nooit* goed’ (s.n. 1965b). Om ze goed te leren beheersen, moet de ‘[b]eschaafde taal [...] even vanzelfsprekend worden als het ‘s zaterdagse bad en de wekelijkse schoonmaak’ (s.n. 1959a), en dat betekent dat ze in de eerste plaats in het gezin, maar bij uitbreiding ook tijdens de vrijetijdsbesteding moet weerklinken, in de jeugdbeweging, op het speelplein, in de kaartclub of op café. Ook Blancquaert wijst erop dat de inspanningen voor het ABN moeten beginnen in kleine kring, zodat de beschaafde taal ‘tot in de kleinste dorpjes’ kan doordringen, ten koste van het dialect (1969: 20). Het gebruik van het ABN in het gezin wordt ook een topic in de werking van de ABN-kernen. In 1965 wint Marieke Vastesaege, lid van een Leuvense ABN-kern, het welsprekendheidstoernooi van de Brusselse regio met een opstel getiteld ‘Opgepast voor het ABN’. Met die wat provocatieve titel wil Vastesaege wijzen

op het gevaar dat schuilgaat in het ABN van de grote gelegenheden, in het ABN van één week per jaar, in het ABN van *soms en niet altijd*. [...] [H]oed u voor het ABN van de grote gelegenheden, voor het ABN dat remmend werkt op vlotte taal en rijke woordenschat, en streef steeds en overal naar beschaafd en vloeiend woordgebruik, dan zal uw taal nooit stijf en gemaakt klinken (Vastesaege 1965; cursivering in origineel).

In dezelfde lijn port de Bond van Grote en Jonge Gezinnen zijn leden ertoe aan om het ABN te beschouwen als een kwestie van ‘gezinsopvoeding’. ‘Gemakzucht’, ‘weerstand en remmingen’ ten aanzien van de taal die velen nog steeds verkeerdelijk als ‘Hollands’ bestempelen en de ‘drogreden’ dat het ABN ‘houterig, stug en onnatuurlijk in het gezin’ zou zijn, dienen opzij te worden geschoven, want ‘als men het A.B.N. volledig beheerst, kan men er precies dezelfde prettige, gemoedelijke en intieme omgang mee hebben, als met om het even welk dialect dat in Vlaanderen wordt gesproken’, aldus voorzitter Frans Van Mechelen (1960: 7). Tien jaar later zal hij, inmiddels als minister van Nederlandse cultuur, die boodschap nog eens herhalen in de slagzin ‘Via het gezin gaat het ABN erin’.⁸

De verantwoordelijkheid daarvoor ligt in de eerste plaats bij de Vlaamse ouders, van wie vooralsnog ‘negenennegentig procent [...], de intellectuelen meegeteld, thuis een dialectpotje koken’ (Van Den Hende 1965), en die in *Bouw* daarom vaak tot de orde worden geroepen. Maar ook de jeugd zelf wordt in het tijdschrift met regelmaat berispt om haar luiheid en ‘eigen rot conservatisme’ (s.n., 1965b). Zo klinkt het in een *Bouw*-nummer uit 1965 scherp:

Is er nu iets conservatiever, aftandser, meer kleinburgerlijk dan het kleine dialectje waar je zo stevig in vastgeroest zit? [...] We beperken ons tot een A.N. op school. Dat is nu eens waanzin. Klinkklare waanzin. Zo geraken we er nooit. Het is een van de grote redenen waarom het A.N. niet algemeen doorbreekt. Wat we ons op die manier eigen maken is een bloedarm schooltaaltje, waar we niet mee overweg kunnen in het dagelijkse leven thuis, onder elkaar, omdat het juist zo arm, eenzijdig, eenvoudig niet leefbaar is (ibid.).

8 Frans Van Mechelen in *Het journaal*, BRT-televisie, 28 februari 1970.

Daarmee zitten we een heel eind af van de liefdesverklaringen voor het dialect die hogerop werden geciteerd. In *abstracto* waarden de meeste ABN-ijveraars het dialect als erfgoed en gunnen ze het in een beperkt aantal contexten bestaansrecht, maar in de praktijk valt dit moeilijk te verzoenen met de bevordering van het ABN en worden alle zeilen bijgezet, zelfs ten koste van het dialect. Tekenend is de houding van de VBO, die bij monde van haar algemeen secretaris verklaart:

Sommigen denken dat wij tegen de dialecten zijn. *Dialecten zijn niet minderwaardig, doch zij zijn in deze tijd niet meer geschikt als communicatiemiddel.* Het is een sociaal, economisch en cultureel belang dat Vlamingen uit alle kringen beschaafd Nederlands kunnen spreken en dat ook doen (Dejaeger-Wolff 1965; onze cursivering, svh & jj).

Als dialecten verdwijnen zou dat menig ABN-ijveraar dus niet al te danig kunnen beroeren. Hun uitsterven is niet meer dan *collateral damage*: te betreuren, maar te rechtvaardigen nevenschade van vooruitgang en modernisering. Wat vooral telt, is het veralgemeende ABN-gebruik dat er het resultaat van zal zijn.

7 Stigmatisering van het dialect

De hierboven beschreven ‘archaïsering’ van het dialect is al bij al nog redelijk hoofs te noemen. Op andere plaatsen in het beschikbare bronnenmateriaal krijgen dialect en dialectsprekers er duchtig van langs. Slordig, sjofel, lui, luidruchtig, ambitieeloos, onbeschaafd of onderontwikkeld: het is maar een greep uit de adjectieven die meer dan eens op dialectsprekers toegepast worden. Zo noemt Willy Driessen in *Bouw* het dialectgebruik van de Vlaming een onderdeel van ‘onze stuntelige omgangscodex, het arsenaal van branieachtige ongemanierdheid dat “Vlaamse gulhartigheid” wordt genoemd’ (W.D. 1959: 8). In een anoniem stuk in *Bouw* uit 1965, waarin de balans wordt opgemaakt van vijftien jaar ABN-actie, heeft de auteur het gemunt op de studenten die dialect blijven spreken aan de universiteit:

Velen volharden in hun goede voornemens en spreken beschaafd, maar hoeveel talrijker zijn zij die enkel met streekgenoten omgaan en met veel drukdoenerij en pummelachtige, achterlijke luidruchtigheid een taaltje brabbelen dat een beschaming is voor zogezegde intellectuelen. [...] [W]aarom laten de beter gesitueerden zich [...] naar beneden halen, waarom pogen ze de [...] minder begaafden niet veeleer op te tillen naar een hoger beschavingsniveau? (s.n. 1965c)

Volgens de *Bouw*-redactie is de psychologische ingesteldheid van deze lager begaafden onder meer te wijten aan hun persistente dialectgebruik:

Deze onderontwikkeling [...] is voor een niet gering gedeelte te wijten aan het feit dat vooral de lagere standen contact [missen] met een hogere, van alledaagse beslommeringen losgeweekte cultuur. Het dialect dat er nog schering en inslag is, sluit als een ondoordringbare ringmuur de gezichtseinder van deze mensen af [...] ([de redactie] s.n. 1960).

Dialectgebruik wordt, kortom, gezien als de voornaamste hinderpaal op het pad naar beschaving van in de eerste plaats de dialectsprekers zelf, maar bij uitbreiding ook van de volledige Vlaamse bevolking, en het moet daarom zo snel mogelijk

uit de weg geruimd worden, door middel van ‘een welbewuste cultuurpolitiek’, waarvan het ‘verspreiden *door alle middelen* van het beschaafd taalgebruik’ het hoofdbestanddeel vormt (ibid.; onze cursivering, svh & jj).

Op de openbare omroep geeft eerste minister Gaston Eyskens de kijker mee ‘dat wij onszelf verneder[en] door dialect te spreken’.⁹ In een televisie-interview op diezelfde omroep laat schrijver Marnix Gijsen zich ontvallen: ‘Het is natuurlijk gezellig van dialect te spreken niet waar? [...] Maar ge moet dat binnenshuis houden [...] niet in contact met andere mensen, da’s flauwekul. [...] in godsnaam, die verering van dat dialect, da’s voor pummels’.¹⁰ ‘Weg met het dialect’¹¹ was ten slotte ook de boodschap van de films van de ABN-centrale. In *Zwerfers in het land der dromen* (1959) wordt een prinses die beslist voortaan ABN te spreken nog mooier dan voorheen, en wanneer ze spreekt veranderen haar woorden in parels en diamanten. De tikkende sieraden die de omstaanders verrukt van de grond rapen verbeelden de boodschap van de film: het ABN ‘is een ware schat’.¹² De heel wat sjofeler uitzierende dialectsprekende prinses, daarentegen, ziet haar woorden in kikkers veranderen en wordt door de ontzette omstaanders met enkele luide *bweih*’s weggejouwd.¹³ Over het kolderieke *Zomercapriolen* merkt de recensent in *Bouw* dan weer goedkeurend op: ‘dialecten worden hier belachelijk gemaakt, omdat het werkelijk in de film tot uiting komt dat ze ontoereikend zijn om Vlaanderen ook maar de meest elementaire stijl te geven’ (s.n. 1963).

8 Drastische maatregelen

Gegeven deze kwalificaties van het dialect mag het weinig verbazen dat ABN-ijveraars drastische en soms verregaande maatregelen voorstellen. In hun missioneringsijver menen ze dat de Vlaamse bevolking veel intenser in contact dient te komen met Nederland, zodat de blootstelling aan het goede Nederlands gemaximaliseerd wordt. Marc Galle, bijvoorbeeld, roept in zijn radiokroniek *Voor wie haar soms geweld aandoet* zijn luisteraars op om hun kinderen ‘hun vakantie in Nederland te laten doorbrengen. Er zijn ontzettend veel Nederlandse gezinnen die me verzekerd hebben dat ze heel graag Belgische kinderen tijdens de vakantie zouden ontvangen’ (Galle in Verdegem & Depoortere 1968). Teleurgesteld moet hij echter constateren dat enthousiaste reacties uitblijven, en dat kennelijk ‘het aanbod [in Nederland] nog altijd groter [is] dan de vraag hier’ (ibid.).

De *Bouw*-redactie van haar kant suggereert dat de legerdienst ‘een onvergelykelijke rol [kan] spelen’ in het bijbrengen van ‘correcte omgangsvormen én een correcte taal aan on- en laaggeschoolden’ ([de redactie] s.n. 1961b). Maar ook

9 Gaston Eyskens (s.d.) in *Man over woord*, VRT-televisie, Canvas, 9 december 2011. Eyskens was zes keer eerste minister tussen 1949 en 1972.

10 Marnix Gijsen (s.d.) in *Man over woord*, VRT-televisie, Canvas, 9 december 2011.

11 Spandoek op een vertoning van een ABN-film, in ‘Soldaten van het Nederlands’, *Boulevard*, BRTN-televisie, 11 oktober 1995.

12 Fragment uit *Zwerfers in het land der dromen*, in ‘Soldaten van het Nederlands’, *Boulevard*, BRTN-televisie, 11 oktober 1995.

13 Fragment uit *Zwerfers in het land der dromen*, in *Man over woord*, VRT-televisie, Canvas, 9 december 2011.

hoogopgeleiden moeten met verstekkende maatregelen tot ABN-gebruik gebracht worden. In *Bouw* weerklinkt geregeld de klacht dat het onderwijs, naast het gezin dé context bij uitstek die cruciaal is voor de verspreiding van het ABN, in zijn taak ‘schromelijk te kort [schiet]’ (s.n. 1961a): vele, nochtans ‘bekwame leerkrachten [...] renderen [niet] zoals kan verwacht. De onderwijzers vrezen zich van de dorpsgemeenschap te distancieren zo zij geen dialect spreken. Zelfs zij die bij het begin van hun carrière met de beste bedoelingen bezield zijn, laten zich soms ontmoedigen en tot het peil van hun omgeving nivelleren’ (s.n. 1961d). De oorzaak van dit probleem situeert zich volgens de ABN-ijveraars ‘in de locale en regionale recrutering van leerkrachten’ (s.n. 1961a). Dat noopt hen ertoe te pleiten voor radicale maatregelen: ‘indien wij tot een *sanatio in radice*, een volledige genezing van de kwaal willen komen, is het o.i. geboden het onderwijzend personeel uit het eigen, toch zo verleidelijke dialectmilieu *te verwijderen*’ (ibid.; onze cursivering, svh & jj).¹⁴

9 De effecten van hyperstandaardisering

Hierboven hebben we aangetoond dat de breed gedragen standaardiseringsijver in Vlaanderen tussen 1950 en 1980 een volledige assimilatie aan de Nederlandse norm beoogde, die ten koste ging van het dialect, en waarvoor desnoods drastische middelen dienden te worden ingezet. De vraag die vervolgens rijst, is welke effecten dit soms erg radicale discours gehad heeft op de Vlaamse taalsituatie.

Het inschatten van die effecten is een complexe oefening. Volgens Willemyns & Haeseryn (1998) kunnen de resultaten van twee decennia ABN-propaganda zonder meer ‘verbazingwekkend’ genoemd worden, omdat ‘in de loop van een paar decennia [...] bijna de hele bevolking kennelijk vrij goed vertrouwd [kon] worden gemaakt met een min of meer nieuwe taal of, juister gezegd, met een vrij onbekende variëteit van haar eigen taal’. De ABN-campagne mag volgens hen dan ook ‘vanuit het gezichtspunt van haar voorstanders als geslaagd [...] worden beschouwd’ (ibid.). Als we naar het succes van de ABN-campagne in absolute termen kijken (Vlamingen die massaal en radicaal ABN beginnen te spreken), dan is deze interpretatie wellicht iets te rooskleurig, en is het wellicht correcter te stellen dat de ABN-acties erg veel effect sorteerden, maar van diverse aard. We bespreken hieronder eerst hoe ABN-activisten zelf het succes van hun campagne evalueerden, vooraleer over te gaan tot het beschrijven van een aantal ‘onverwachte neveneffecten’ (Willemyns & Haeseryn 1998) van de decennialange hyperstandaardisering.

Het bronnenmateriaal getuigt onmiskenbaar van een zich verbredend draagvlak bij het publiek voor de ABN-ijver. Op het hoogtepunt van hun werking zijn er aan meer dan 500 Vlaamse scholen ABN-kernen actief, en wordt het tijdschrift *Bouw* verspreid op meer dan 15.000 exemplaren (Bouveroux 1965). Van het ABN-woordenboek van Heidbuchel verschijnen maar liefst twintig drukken, met een totale oplage van 150.000 exemplaren (Simons 1998; van Nierop & Haeseryn 1998). De

14 ‘Een fatsoenlijk onderwijsbeleid moet ertoe strekken de benoeming van leerkrachten in eigen streek tegen te gaan [...]’ (s.n. 1961b).

taalkronieken op radio en televisie zijn erg populair. Zo vertelt Marc Galle over *Voor wie haar soms geweld aandoet*:

We hadden nooit durven denken dat het zo een succes zou worden, maar het werd de top-uitzending van de radio. Ik ontvang ongeveer honderd brieven per week, dat is het top-punt van alle programma's. Ook heeft men de luisterfrequentie gemeten en die gaat met een piek de hoogte in even voor half 8 [...] [A] een vier of vijftal ministers hebben mijn advies gevraagd (Galle in Verdegem & Depoortere 1968).

Op de televisie is *Hier spreekt men Nederlands* een hit. In 1965 krijgt het programma van het weekblad *Humo* een Prijs van de Kijker 'en dat met een kijkerswaardering die hoger was dan die voor voetbal of speelfilms' (Beheydt 1991b: 57). Een jaar later ontvangen de programmamakers een TV-Oscar. De ABN-kernen zijn eveneens ervan overtuigd dat dankzij hun niet-aflatende inzet

de A.B.N.-idee veld wint. Meer en meer mensen zijn overtuigd van de noodzaak van een beschaafde taal. En ook in de huiskring, in de jonge gezinnen vooral, schijnt het A.B.N. stil-aan binnen te dringen. Zonder al te optimistisch te zijn, durven wij toch zeggen dat het klimaat veranderd is ([de redactie] s.n. 1961a).

Tegelijk worden de ABN-kernen voortgedreven door het constante besef dat de weg nog lang is. Geert Leroy, voorzitter van de Oost-Vlaamse ABN-kernen, schrijft in een terugblik op tien jaar ABN-actie dat de kernen 'terecht fier' mogen zijn op hun verwezenlijkingen, maar besluit toch dat 'de resultaten wellicht niet overweldigend [zijn]' (Leroy 1961). Ook de *Bouw*-redactie concludeert een paar jaar later dat de ABN-actie 'na 15 jaar [...] een beetje ter plaatse aan het trappelen is' (s.n. 1965e). De ABN-acties botsen niet alleen tegen 'een muur van wanbegrip en onverschilligheid' (s.n. 1965a) maar kampen ook met een toenemende metaalmoeheid. Wat het wanbegrip betreft is een getuigenis van Wilfried Martens illustratief. Hij vertelt over de moeilijkheden die hij ervaarde toen hij op z'n veertiende z'n dialect inruilde voor het ABN:

Het was een dagelijkse strijd. Je moest er karakter voor hebben en je kon je maar beter wapenen tegen uitsluiting. Zeker in minder gegoede gezinnen was het consequent spreken van algemeen Nederlands, een bewijs dat je hogere aspiraties had. Wie 'op de letter' ging praten, koesterde plannen om zijn milieu te verlaten. Dat leidde tot vervreemding, soms zelfs tot een breuk met de familie [...] 'Zij hebben het hoog in hun bol', zei men over ons (Martens 2006: 31-32).

In zijn proefschrift over het gebruik en de houding tegenover ABN in Oost-Vlaanderen, bevraagt Leroy scholieren over hun ABN-spreekende medeleerlingen (Leroy 1960). 47% van de bevroegden antwoordt positief, 33% antwoordt negatief, en 22% beantwoordt de vraag niet of heeft er geen uitgesproken mening over. Leroy concludeert daaruit dat het grote publiek onverschillig staat ten aanzien van het strijddoel van de ABN-kernen, 'niet negatief doch passief en loom' (Leroy 1961), een vaststelling die ook andere ABN-ijveraars vaak doen. De ABN-kernen blijken hun hele bestaan lang moeite te hebben om medeleerlingen én hun eigen leden warm te maken voor de ABN-strijd, wat de *Bouw*-redactie in 1962 vertwijfeld doet afvragen: 'Zijn de bouwers moe?' ([de redactie] s.n. 1962). Ook later vallen noodkreten te noteren, bijvoorbeeld wanneer blijkt dat er nauwelijks antwoorden

binnenkomen op de maandelijkse prijsvraag (s.n. 1964a). Drie jaar later luidt het: 'Maar, beste bouwsters en bouwers, waar blijven jullie eigen artikels? Wij wachten met ongeduld op eigen werk van onze lezers. Maar er komt... niets' ([de redactie] s.n. 1967). Citaten als deze doen vermoeden dat de werking van de ABN-kringen vooral drijft op de begeesting van een kleine harde kern, maar dat het activisme voor het ABN daarbuiten een veel beperktere weerklank vindt.

De taalprogramma's in de gesproken media en taalrubrieken in de pers hebben overigens niet alleen fans, maar ook tegenstanders.¹⁵ In 1972 voert Nic Bal, directeur televisie van de openbare omroep, *Hier spreekt men Nederlands* definitief af, met het argument: 'zijn purisme [dat van Florquin, svh & jj] stootte velen af en gaf hen de ontmoedigende indruk dat ze alles verkeerd zegden en uitspraken' (Bal 1985: 346). Galles radiotaalwenken lopen nog tot 1977. Halverwege de jaren 1980 verdwijnen de laatste taalzuiveringsprogramma's van radio en televisie. De ABN-kernen ploegen verder tot juli 1982; dan wordt de vereniging stopgezet om financiële redenen (De Wever 1998). De VBO doopt zich in diezelfde periode om tot Vereniging Algemeen Nederlands (VAN), maar ziet haar succes langzaam wegdeemsteren (Schampers 2001). De steeds verder krimpende VAN fuseert uiteindelijk in 2003 met het Algemeen-Nederlands Verbond.

10 (Neven)effecten

De ABN-acties lijken dus als een kaars te zijn uitgedoofd tegen het midden van de jaren 1980 en, als we het huidige standaard- en tussentaalgebruik van Vlamingen in rekening brengen, op een slechts mager resultaat te kunnen bogen vanuit het perspectief van de ABN-activisten (zie bijvoorbeeld Debrabandere 2005). De *fall out* van deze acties op lange termijn is echter veel aanzienlijker dan het onmiddellijke succes ervan, zo willen we betogen. We ontwaren vier blijvende gevolgen: (1) de succesvolle installatie van een collectief metatalig bewustzijn; (2) verhevigd dialectverlies; (3) een idiosyncratische taalpraktijk die noch dialectisch noch standaardtaalig te noemen valt en (4) een blijvende abnormalisering van de Vlaamse taalsituatie.

(1) *Metatalig bewustzijn*

Uit alle attitudestudies die sociolinguïsten sinds de jaren 1970 in Vlaanderen hebben uitgevoerd, blijkt tot op vandaag dat Vlamingen het discours van de standaardiseringscampagne geïnternaliseerd hebben. Hun attitudes reflecteren immers de (stereo)typische denkbeelden van een standaardiseringsideologie, zo blijkt uit de

15 Bijvoorbeeld de schrijver Gerard Walschap, die in zijn boek *De culturele repressie* beschrijft hoe hij in opdracht van de Chinezen, die Europa veroverd hebben, een lijstje aanlegt van de intellectuelen die standrechtelijk geëxecuteerd dienen te worden, onder wie Maarten van Nierop, Marc Galle en Joos Florquin. Walschap wrijft hen negen misdrijven aan, o.a. 'met willekeurige en onwetenschappelijke taalprullen de Vlamingen in de waan [...] brengen dat zij niets belangrijkers meer hadden te doen dan goede, eeuwenoude Zuidnederlandse woorden af te leren', 'hun het complex op[...]solferen dat zij hun taal niet kenden', en 'hun het vlot en natuurlijk gebruik van hun moedertaal zodanig [...] bemoeilijken dat zij werden uitgeschakeld als taalvormend element in de Nederlandse gemeenschap' (Walschap 1969: 44-45).

studies die standaardtaal en dialect in beschouwing nemen (zie o.a. Deprez 1981; Geerts et al. 1980; Meeus 1974; van Bezooijen 2004; Vandekerckhove 2000), maar ook uit recenter onderzoek waarin standaardtaal en tussentaal de beoordeelde variëteiten zijn, zoals Impe & Speelman (2007). Zo scoort de standaardtaal typisch hoog op ‘statusgerelateerde’ kenmerken als ‘beschaafd’, ‘rijk’, ‘waardevol’ en ‘nuttig’ (Deprez 1981; van Bezooijen 2004) en wordt ze geassocieerd met een succesvolle carrière, het winnen van een debat en intelligentie (Impe & Speelman 2007: 119-120). Informanten geven aan ze te gebruiken, of het gebruik ervan geschikt te achten in publieke domeinen, institutionele contexten of formele situaties, in gesprekken ‘met een leraar [of] prof’, ‘met iemand uit [een] andere provincie’ of ‘[met een] onbekende’ (Vandekerckhove 2000: 264). Dialect, daarentegen, wordt veel minder waarde toegedicht op het vlak van status en mobiliteit, en ongeschikt geacht in de hierboven genoemde contexten. Informanten geven te kennen dat ‘iemand die ABN spreekt [...] een betere indruk [maakt] dan iemand die dialect spreekt’, dat ‘dialect spreken met een prof [...] een gebrek aan beleefdheid [is]’ en dat een minister geen dialect hoort te spreken op radio of tv (Vandekerckhove 2000: 265). Dialect wordt dan weer wel geschikt geacht in conversaties met familie, burens of medestudenten, als gezellig en vertrouwd gezien of noodzakelijk om erbij te horen in de vriendenkring. In dezelfde lijn scoren in het onderzoek van Impe en Speelman Brabantse en West-Vlaamse tussentaal hoger dan de standaardtaal op ‘sympathie’ (2007: 120).

Op zich zijn de hierboven opgesomde resultaten geenszins typisch of uniek voor Vlaanderen: ook attitude-onderzoek in andere Europese taalgebieden toont aan dat standaardtaal typisch hoog scoort op macht/status en *vernacular*-variëteiten op solidariteit (zie bijv. Agha 2003: 240-141 voor een overzicht van de Britse situatie; zie ook Coupland & Kristiansen 2011). Precies om die reden wijzen de hierboven opgesomde resultaten echter onomstotelijk op het succes van de Vlaamse standaardiseringscampagne. Ze tonen immers aan dat, eerder dan dat er sprake zou zijn van een onvoltooide, mislukte of vertraagde standaardisering, het Vlaamse standaardiseringsproject er wel degelijk in geslaagd is een collectief metatalig bewustzijn te installeren, en Vlamingen¹⁶ terdege te doordringen van de gepropageerde talige stratificatie, waarin taalkenmerken verbonden zijn met een sociale hiërarchie van sprekers en spreesituaties (Agha 2003: 242). Zeker wanneer we rekening houden met van Bezooijens (2004) vaststelling dat Vlamingen negatiever staan tegenover het dialect dan Nederlanders, kunnen we aannemen dat de ABN-acties, en de ermee gepaard gaande stigmatisering van het dialect, wel degelijk invloed hebben gehad op het collectieve metatalige bewustzijn van Vlamingen. Het feit dat de resultaten van recente studies nog steeds de klassieke associatie van de standaardtaal met macht/status en niet-standaardtalige variëteiten met solidariteit/sympathie opleveren, wijst er bovendien op dat dat collectieve bewustzijn vooralsnog geen drastische veranderingen ondergaat, ondanks het geringe feitelijke gebruik van de standaardtaal en het zichtbaar toegenomen tussentaalgebruik (zie § 11). Met betrekking tot het Vlaamse taalattitude-onderzoek stellen Grondelaers et al. (2011: 206) ons inziens dan ook terecht:

16 Inclusief Vlamingen met een migratieachtergrond (zie Jaspers 2005).

We believe [...] that any speaker evaluation design containing VRT Dutch [d.w.z. Standaardnederlands zoals het op de VRT wordt gesproken, svh & jj] will reveal little more at present than the deeply engrained dislike of non-standard varieties instilled by the integrationist repression, which has conditioned (brainwashed?) generations of Flemings to love a variety they rarely use themselves.

(2) *Dialectverlies*

In heel wat attitudeonderzoek geven informanten weliswaar aan dat ze het dialect gezellig vinden en dat het jammer zou zijn als het zou verdwijnen, maar tegelijk vinden ze die variëteit vaak ongeschikt voor communicatie met kinderen (Kuppens & De Houwer 2003; van Bezooijen 2004; Vandekerckhove 2000). Conform die gerapporteerde attitude blijkt sinds de jaren 1970 uit sociolinguïstisch onderzoek dat steeds minder Vlamingen hun kinderen opvoeden in het dialect, maar in de omgang met hun kinderen opteren voor (geïntendeerde) standaardtaal of een standaardtaliger variëteit dan het dialect waarin ze zelf doorgaans werden opgevoed (Meeus 1974), een patroon dat zich ook in recenter onderzoek van De Houwer (2003) aftekende. De door Kuppens & De Houwer (2003) ondervraagde Antwerpse ouders lieten zich bovendien in veel gevallen negatief uit over dialectsprekende kinderen. Uit een onderzoek waarin respondenten gevraagd werden om opnames van het taalgebruik van Antwerpse kleuters te beoordelen op verschillende eigenschappen, bleek dat ‘hoe minder een kind Standaardnederlands spreekt, hoe meer het de negatieve en helemaal niet gewaardeerde eigenschap “bruut” toegedicht krijgt’ (Kuppens & De Houwer 2003: 272).¹⁷

Dergelijke resultaten wijzen erop dat het dialect in Vlaanderen steeds minder wordt doorgegeven aan de jongere generaties, en zijn symptomatisch voor een fundamenteel wijzigend dialectlandschap, zoals door onder anderen Vandekerckhove (2009) is beschreven: sinds enkele decennia zet zich overal in Vlaanderen, weliswaar met verschillende snelheden en variërende intensiteit, een proces van dialectverlies door (2009: 74). Sommigen huiveren ervoor om dit proces toe te schrijven aan de ABN-propaganda die niet lang daarvoor op kruissnelheid kwam. Willemyns & Haeseryn (1998) bijvoorbeeld, noemen de ‘meer gecompliceerde distributie van dialect en standaardtaal, allicht een vrij “normaal” en onvermijdelijk stadium [...] in een overgangsfase van dialectverlies, een situatie die allicht vroeg of laat zou zijn opgetreden’. Het lijkt ons echter niet overdreven om dialectverlies in verband te brengen met het fenomeen standaardisering.

Opnieuw is het dialectverlies in Vlaanderen op zich niet uniek: in vrijwel alle West-Europese taalgebieden is het fenomeen geattesteerd (zie Vandekerckhove & Britain 2009 voor een overzicht). De factoren die meestal ter verklaring worden aangehaald zijn te relateren aan de schaalvergroting van het leven van moderne individuen: industrialisering, verstedelijking en de toegenomen geografische mobiliteit worden vaak genoemd (ibid.). Zonder die factoren als verklaring uit te willen sluiten, lijkt het ons niet onwaarschijnlijk dat in het Vlaamse geval ook de standaardiseringscampagne die vanaf de jaren 1950 aan vaart won een bevorderen-

17 Die ‘brute’ eigenschappen maken het Antwerps dialect op zijn beurt bruikbaar voor de constructie van een mannelijke arbeidersidentiteit, ook voor wie een migratieachtergrond heeft (Jaspers 2011).

de rol kan hebben gespeeld in het proces van dialectverlies, waarvan vaak wordt aangenomen dat het zich niet lang daarna zichtbaar begon door te zetten.¹⁸ Zo is het moeilijk om de hierboven vermelde negatieve attitudes tegenover dialectsprekende kinderen te verklaren zonder de persistente stereotypering in rekening te brengen waarmee de ABN-campagnes gepaard gingen, en waarbij het dialect geassocieerd raakte met allerlei onwenselijke sociale eigenschappen, mentaliteiten en personages (zoals precies een gebrek aan geografische mobiliteit, een te dorpsmentaliteit, een gebrek aan moderne stijl). Net zo is het niet ondenkbaar dat de soms felle stigmatisering van het dialect mensen een duwtje in de rug gaf om dat gestigmatiseerde taalgebruik voortaan zo veel mogelijk te vermijden, te opteren voor ‘gekuistere’ taalvormen, en die ook door te geven aan hun kinderen.

(3) *Idiosyncratische taalpraktijk*

De ABN-acties lijken bovendien bijgedragen te hebben aan een idiosyncratische, typisch Vlaamse taalpraktijk. Al vroeg constateren de ABN-activisten dat veel Vlamingen in hun taalgebruik – zoals verhoopt – opschuiven in de richting van een ‘beschaafd’ Nederlands, maar er toch op een afstand van blijven steken. Enkele *Bouw*-redactieleden vragen zich in 1968 af of taalijveraars zich er niet voor moeten hoeden ‘dat we [...] stilaan een taaltje opbouwen dat geen dialect meer is en ook geen Frans, maar toch geen Nederlands’ (Verdegem & Depoortere 1968). Die zorg wordt door heel wat ABN-ijveraars gedeeld, zeker wanneer blijkt dat veel onderwijzers ‘houterig [...] “op de letter spreken”, of een hangertje tussen beschaafd en dialect’ (s.n. 1965c) produceren. Veel taalverzorgers willen dit taalgebruik wel tijdelijk tolereren als een leerdersvariëteit of ‘interlanguage’ (cf. Selinker 1973), maar zijn er als de dood voor dat dit ‘geschaafd[e] dialect’ (Geerts 1968) het eindstadium van de standaardisering zou zijn, laat staan als ‘algemeen Vlaams’ of ‘Zuidnederlands’ zou worden verantwoord: ‘in feit wordt bedoeld een heel merkwaardig mengsel van dialect, Frans, gallicismen, bedenkzels of ouderwetsigheden die in de huidige gesproken taal niet meer voorkomen’ (Depoortere 1968).¹⁹ Zorgelijk vinden ze bovendien dat dit ‘mengsel’ steeds meer de voertaal van ‘de interregionale communicatie’ lijkt te worden (Geerts 1968). De voorbeelden van die bezwaarlijke taalpraktijk die Geerts opsomt, klinken vertrouwd in heden-daagse oren: ‘Ga de mee naar den alma? Wa zegde? Kunde nie opoude mee klappen?’ (Geerts 1968). En net zoals dertig jaar later tussentaal verketterd zal worden als ‘lui Vlaams’ (Taeldeman, geciteerd in Notte & Scheirlinck 2007: 6), wordt het ‘Schoon Vlaams’ al in de jaren 1960 afgekeurd als het gevolg van ‘gemakzucht’ en ‘geestelijke luiheid’ (Geerts 1968).

Uit commentaren als deze valt op te maken dat de zogenaamde ‘tussentaal’ wellicht minder nieuw is dan vaak wordt aangenomen in de literatuur. Ze nuanceren dan ook de gangbare idee dat tot de jaren 1960 in Vlaanderen een strikte diglossie

18 Uit de cijfers gerapporteerd in Vandekerckhove (2009) blijkt dat op 14 jaar tijd het aantal Vlaamse universiteitsstudenten die beweerden hun dialect goed te beheersen achteruitging met gemiddeld 29%, van gemiddeld 86,2% in 1979 tot gemiddeld 57,6% in 1993.

19 Vergelijk Peter Debrabandere, die dertig jaar later het Verkavelingsvlaams beschrijft in bijna identieke bewoordingen: ‘Verkavelingsvlaams is [...] een samenraapsel van Belgisch-Nederlandse afwijkingen: gallicismen, dialectismen, archaïsmen, purismen, schrijftaal ...’ (Debrabandere 1998).

bestond (Vandekerckhove 2009: 76; zie ook Grondelaers & Van Hout 2011: 204-207), waarbij het gebruik van de standaardtaal beperkt bleef tot formele, institutionele en publieke gelegenheden, en het dialect de voertaal was in alle overige domeinen (Vandekerckhove 2009: 75-76). Afgaande op de bezorgdheid en ergernis over het 'merkwaardig[e] mengsel' namen veel Vlamingen immers al in de jaren 1960, en mogelijk al vroeger, hun toevlucht tot een intermediaire, niet noodzakelijk stabiele, variëteit. Craps (2002: 82) heeft het dan ook wellicht bij het rechte eind wanneer hij stelt dat 'een grote stroom gesproken substandaard-Vlaams [...] al minstens sinds 1957 op ons af[komt]'.

Ook wanneer de Vlaming nadrukkelijk *wel* probeert Standaardnederlands te produceren, loopt het vaak mis. Vanaf de jaren 1970 blijkt uit studies dat Vlamingen die Standaardnederlands (proberen te) spreken of schrijven immers in hoge mate aan hypercorrectie te doen (zie o.m. De Schutter 1973; Lebbe 1997; Taelleman 1993). Een typisch voorbeeld is het gebruik van purismen: voor bepaalde taalelementen die in het dialect voorkomen en uit het Frans zijn ontleend, maar tegelijk ook tot het 'correcte' Nederlands behoren, zijn alternatieven ontstaan die niet uit het dialect of het Frans afkomstig zijn. Zulke woorden van Zuid-Nederlandse makelij – *stortbad* i.p.v. *douche*, *duimspijker* i.p.v. *punaise* – worden in de taalzorg traditioneel ten strengste afgekeurd. Maar wanneer aan Vlamingen gevraagd wordt om een tekst van het Frans naar het Nederlands te vertalen (De Schutter 1973), een begrip te benoemen (Lebbe 1997) of het 'juiste' woord te kiezen tussen een Standaardnederlandse term en een puristisch alternatief (Taelleman 1993), opteren ze meestal voor purismen. Op dezelfde manier blijken informanten ook een voorkeur te vertonen voor schrijftaalwoorden en plechtig of archaïsch aandoende vormen, bijvoorbeeld voor *slechts* i.p.v. *maar*, of voor *zich vermaken* i.p.v. *zich amuseren* (De Schutter 1973). Dit hypercorrectiegedrag vormt de basis voor de intussen klassiek geworden diagnose dat de Vlaming aan taalonzekerheid lijdt (onder meer De Schutter 1973; Geerts 1974; Taelleman 1993; Willemyns & Haeseryn 1998) wat op zijn beurt wordt geïnterpreteerd als een symptoom van de Vlaamse standaardiseringsachterstand.

Betekenisvol zijn in dit opzicht echter de bevindingen in de overzichtsstudie van Lebbe (1997), die vaststelde dat van de drie leeftijdscategorieën die hij onderscheidde – 18-25-jarigen, 35-50-jarigen en 60-plussers – het de middelste generatie was die het hoogst scoorde op het gebruik van purismen en schrijftaalwoorden. Het is precies deze generatie die schoolliep in de decennia na de oorlog, tijdens het hoogtepunt van de ABN-campagnes, en die dus van de drie onderzochte generaties het sterkst blootgesteld is geweest aan de Vlaamse standaardtaalijver. Vaststellingen als deze wijzen erop dat veeleer dan een symptoom van een vertraagde of onvoltooide standaardisering, hypercorrectie en idiosyncratisch taalgebruik precies het *gevolg* zijn van hyperstandaardisering.

De hypercorrecte voorkeuren en het 'merkwaardige mengsel' waaraan die voorkeuren bijdragen worden met andere woorden vooral begrijpelijk tegen de achtergrond van de nadrukkelijke correctie-ijver waarmee Vlamingen decennia lang werden geconfronteerd. Wie wordt ingeprent dat al wat Frans klinkt of in het dialect voorkomt 'verkeerd' is, zal die vormen schuwen wanneer zij Standaardnederlands wil gebruiken, met als gevolg dat zij de 'goede' Franse en dialectwoorden, die als het ware toevallig door taalverzorgers wel worden goedgekeurd, ook

zal vermijden. Wie van overal te horen krijgt dat ‘dialect voor pummels is’, zal proberen zich soms minder pummelachtig te gedragen, maar bij gebrek aan voldoende kennis over de na te volgen taalnorm vaak een idiosyncratisch, hybride taalgebruik produceren. De boosheid van taalverzorgers hierover moet wellicht gezien worden als een gevolg van hun (naïeve) overtuiging dat taalpropaganda als vanzelf een ideaal resultaat zou opleveren. Ze onderschatten daarbij dat hoe nadrukkelijker de prescriptie is en hoe sterker de (symbolische) gevolgen zijn voor wie er niet aan beantwoordt, hoe groter de kans wordt op allerlei vormen van passief of actief verzet, onbedoelde leereffecten, vervreemding en onzekerheid, zeker gezien de (hierboven herhaaldelijk gesignaleerde) eigenaardigheden en inconsequenties in de taaladviezen van de taalverzorgers (Jaffe 1999; Errington 2008). De ABN-acties creëerden met andere woorden de perfecte context voor het ontstaan van allerlei onbedoeld, instabiel, soms moeilijk te karakteriseren en precies te definiëren, kortom, merkwaardig taalgebruik dat vanaf de jaren 1990 als tussentaal door het leven is beginnen te gaan.

(4) *Abnormalisering van de Vlaamse taalsituatie*

De ABN-acties hebben ten slotte in sterke mate bijgedragen aan wat men in foucaultiaanse zin de succesvolle installatie van een waarheidsregime zou noemen. Meer bepaald hebben ze de ‘waarheid’ dat Vlaanderen zich in een exceptioneel stadium bevindt (namelijk hopeloos achterop qua standaardisering), wijd ingang doen vinden, en op die manier drastische, stigmatiserende maatregelen gelegitimeerd. Het radicale integrationisme van de taalzuiveraars heeft daarbij veel weg van een *self-fulfilling prophecy*. De enig toegelaten redenering is dat in Vlaanderen van oudsher een beschaafd sprekende spraakmakende gemeente ontbreekt, en dat we daarom ‘noodgedwongen’ in de leer moeten gaan bij Nederland. Dat proces brengt verwarring, onzekerheid en falen teweeg, gevolgen die als bewijs worden gezien van het feit dat Vlaanderen inderdaad nog veel moet leren. De (contesteerbare) veronderstelling dat Vlaanderen qua taal nog veel moet leren brengt dus gedrag teweeg dat die veronderstelling uiteindelijk ‘bewijst’ in de ogen van taalverzorgers.

Een mooie illustratie van dat denkmechanisme bieden Geerts, Nootens en Van den Broeck (1980). Zij peilen in 1975 bij een duizendtal Vlamingen naar hun attitudes ten aanzien van dialect en standaardtaal. Tot hun verbazing constateren ze dat meer dan de helft van hun respondenten het dialect ongeschikt vinden voor radio en tv en in die context de standaardtaal prefereren, maar tegelijk aangeven dat ze zelf niet willen spreken zoals de Nederlanders op tv. Geerts et al. besluiten daaruit – wellicht niet onterecht – dat deze informanten menen ‘dat er tussen dialect en algemeen Nederlands plaats is (moet zijn) voor “de derde weg”, een Vlaamse standaardtaal’ (1980: 245). Die opvatting wordt meteen weggezet als problematisch en illusoir:

die taal moet niet op het dialect lijken, maar evenmin op het algemeen Nederlands. Een *onmogelijke zaak*, tenzij men vrede zou hebben met een volslagen kunstmatige standaardtaal ... En dat is vanzelfsprekend niet een erg aantrekkelijk alternatief. Helemaal moeilijk wordt het, omdat die ‘derde weg’ *er gewoon niet is*, terwijl men er steeds meer behoefte aan krijgt (Geerts et al. 1980: 246; onze cursivering, svh & jj).

Vervolgens wordt geconcludeerd dat deze houding ‘symptomatisch [is] voor de schizoglossie waarmee de Vlaamse gemeenschap af te rekenen heeft’ (ibid.). We zien dus dat de keuze voor aansluiting bij Noord-Nederland wordt voorgesteld als een onvermijdelijke wetmatigheid, waardoor de terughoudendheid van de Vlaming daartegenover niet anders dan ongerijmd is. Het is een uiting van talige schizofrenie, die typerend is voor ‘de [Vlaamse] onzekerheid met betrekking tot de standaardtaalnorm’ (ibid.: 254), eerder dan een uiting van zelfstandige emancipatie – want die is simpelweg onmogelijk.

Op die manier illustreren Geerts et al. dat de ABN-acties een van de meest succesvolle promotoren zijn geweest van wat Absillis ‘de vloek van arm Vlaanderen’ noemt, de wijdverspreide overtuiging dat Vlaanderen een abnormale achterstand kent, die haar wortels diep in de negentiende eeuw heeft zitten: ‘Om het Vlaamse volk te ontvoogden is men [...] voortdurend zijn achterstand gaan benadrukken [...]. Het paradoxale neveneffect van deze in eindeloos veel variaties en verschillende contexten herhaalde boodschap was dat de natie juist een niet onbelangrijk onderdeel van haar emancipatie werd ontzegd’ (Absillis 2009: 536).

11 Transformatie en ‘late standaardisering’

Het bovenstaande neemt niet weg dat de ABN-acties zachtjes lijken te zijn uitgedoofd vanaf de jaren 1980, en dat het, gezien de recente toename van tussentaalgebruik in Vlaanderen, geoorloofd lijkt om stilaan te gewagen van een tijdsvak waarin hyperstandaardisering al een tijdje in een snel toenemende destandaardisering is uitgemond. Een dergelijke evolutie wordt alleszins betoogd door Grondelaers & Van Hout (2011) en Grondelaers et al. (2011). Hun redenering komt in grote lijnen hierop neer: omdat tussentaal sterk in opmars is (wat volgens de auteurs te wijten is aan onder meer de toegenomen democratisering en Vlaamse verzelfstandiging, dialectverlies en anti-autoritair ressentiment), en omdat de eertijds geïmporteerde standaardtaalnorm een vrijwel virtuele variëteit blijft, enkel gebruikt door VRT-journalisten (De Caluwe 2009), kan men ervan uitgaan dat die VRT-norm niet meer de standaard is. In een standaard attitude-experiment waarin Vlamingen het meest formele taalgebruik dat wel in de praktijk voorkomt, het (regionaal gekleurde) Nederlands van leerkrachten, beoordeelden op een aantal eigenschappen, bleek dat geen enkele soort leerkrachtennederlands door de proefpersonen als echt ‘mooi’ werd beoordeeld, en dat de proefpersonen bovendien geen eensgezindheid vertoonden in hun beoordeling van de variëteiten op verschillende kenmerken. Geen enkele variëteit gold met andere woorden als ‘het beste’ of ‘meest prestigieuze’ Belgische Nederlands. Op dit moment lijkt er dus geen vitale vervanger van de virtuele VRT-standaard voorhanden, reden waarom de auteurs besluiten dat Vlaanderen zich momenteel in een ‘standaardtaalvacuüm’ bevindt (Grondelaers et al. 2011: 217-218).

Tussentaalgebruik kent inderdaad een flinke opmars en wordt onmiskenbaar duchtig gecommuniceerd om producten in de markt te zetten, of door overheden ingezet om de burger te sensibiliseren voor beleidsmaatregelen.²⁰ Talloze

20 Denk aan ‘Gene zever’, de campagne waarmee de Vlaamse overheid in 2010 weggebruikers at-

Vlaamse politici en (vooral jonge) tv-presentatoren spreken tussentalig, en geven op deze manier gestalte aan wat gezien kan worden als een dynamische media-identiteit, tekenend voor het nieuwe, eigen prestige dat deze spreekstijl verwerft (zie Kristiansen 2001 voor een gelijksoortige situatie in Denemarken). Toch durven we te betwijfelen of de toename van tussentaal onherroepelijk uitmondt in destandaardisering. Zo is het merkwaardig dat Grondelaers et al. zelf een aantal feiten aanhalen en bedenkingen maken die suggereren dat de suprematie van het VRT-Nederlands *niet* onder druk staat. Hoger (zie § 10) gaven ze al aan dat generaties Vlamingen ‘gebrainwashed’ zijn om een variëteit lief te hebben die ze zelf amper spreken (2011: 206). Om de resultaten van hun experiment te verklaren wijzen ze er bovendien, en ons inziens terecht op dat:

the absence of aesthetic appreciation for accented BSD [Belgian Standard Dutch, svh & jj] could [...] be due to the fact that accented BSD is not regarded as standard because non-accented VRT-Dutch is the only superior variety in that respect to Belgian listeners, no matter how virtual and non-vital that variety is (or maybe *precisely* because it is so virtual and untainted by practical use). [...] [E]ven in the absence of actual VRT-Dutch, the ghost of this variety impacts the perception of the regional standards (Grondelaers et al. 2011: 217).

Grondelaers et al. vermelden bovendien dat de inclusie van tussentaal in attitude-experimenten wellicht voorspelbare resultaten genereert, en verwachten in dat verband ‘that tussentaal is still so stigmatised that it will immediately and automatically alarm all but the younger generations of Flemings’ (2011: 206). Ons inziens mag uit deze bevindingen en indrukken blijken dat het standaardtaalideaal, en de idee van taalstandaardisering op zich, op dit moment nog lang niet op hun retour zijn.

De hypothese van destandaardisering verliest bovendien uit het oog dat het standaardtaalideaal vandaag voortdurend wordt gerekruteerd om de uitdagingen het hoofd te bieden die de economische globalisering, migratie en technologische vernieuwingen met zich meebrengen. Standaardisering laat daarbij het oude en autoritaire beschavingsdiscours veelal achterwege ten voordele van hedendaagse discoursen die steunen op vandaag doorgaans als vanzelfsprekend beschouwde waarden als efficiënte communicatie, diversiteit, democratisering, competentieverwerving en gelijke kansen. In het publieke discours in Vlaanderen van de laatste tien jaar, en in de veel bijval kennende taalbeleidsnota’s van opeenvolgende Vlaamse ministers van Onderwijs (Vandenbroucke 2007; Smet 2011), valt immers op dat het Algemeen Nederlands veelvuldig wordt ingeroepen ter bestrijding van door de globalisering geproduceerde talige fenomenen die diversiteit, gelijke kansen en communicatie zouden bedreigen. Zo moet het Algemeen Nederlands een dam opwerpen tegen de dominante, diversiteitsreducerende invloed van het Engels. Standaardtaalgebruik moet de oplossing bieden voor de uitdagingen die migratie en stedelijke meertaligheid met zich meebrengen in het onderwijs, en zou de enige manier zijn om de kansenrijkdom en beroepsperspectieven van nieuwe

tent maakte op de aankomende speekseltest waarmee druggebruik kan worden opgespoord, en de ‘merci om trager te rijden’-campagne waarmee de stad Antwerpen in datzelfde jaar chauffeurs opriep de snelheidslimiet te respecteren.

Vlamingen te maximaliseren. Niet-standaardtalig taalgebruik, of het nu ‘tussentalig’ is of verbonden aan allerlei communicatieve technologieën (sms, chat, Twitter, Facebook), wordt nog altijd in sterke bewoordingen afgekeurd door opinie-makers, schrijvers, journalisten, leerkrachten, taalkundigen, politici en dies meer wegens de dramatische impact die het zou hebben op de taalvaardigheid die jongeren nodig hebben op school en in het latere leven. Geen standaardtaal spreken wordt regelmatig voorgesteld als een verraad van decennia van Vlaamse taalsrijd. Vlamingen worden aangemaand om Standaardnederlands te spreken ten behoeve van de arbeidsmigranten, zakenlui en Belgische Franstaligen die Standaardnederlands leren en verstaanbaarheidsproblemen zouden ondervinden in de communicatie met niet-standaardtalig sprekende Vlamingen. Het aankleven van een gestandaardiseerd Nederlands wordt verder noodzakelijk geacht om de talige unie met Nederland te blijven garanderen, en om voldoende slagkracht te hebben om de positie van het Nederlands in Europa te kunnen verdedigen (voor beschrijvingen van deze discoursen, zie Absillis 2012; De Caluwe 2002, 2012; De Schryver 2012; Jaspers 2001, 2009; Jaspers & Brisard 2006; Jaspers & Van Hoof 2009; Van Hoof 2012). Voor veel Vlamingen is het bovendien normaal om er een (vrij) tussentalige taalpraktijk op na te houden *en tegelijk* de noodzaak van het gebruik, het behoud en de verdediging van de standaardtaal volmondig te onderschrijven.²¹

Eerder dan op een resolute destandaardisering, lijken deze ontwikkelingen eerder te wijzen op een spanningsrelatie tussen wat Volosinov (1973) ‘gevestigde’, en minder gevestigde of ‘gedrags’ideologieën noemt (zie ook Jaspers 2001: 146-147). Correcter lijkt het ons daarom om te spreken van een tijdperk van ‘late’ of ‘hoge’ standaardisering, naar analogie met grootschaliger cultuursociologische analyses van de moderniteit. In die analyses wordt het huidige tijdsvak eerder als ‘laatmodern’ dan als ‘postmodern’ betiteld, omdat de condities van de moderniteit, hoewel ze onder druk zijn komen te staan door zowel processen van globalisering en migratie als door het toenemend in vraag stellen van een aantal fundamentele waarheden in de humane en sociale wetenschappen, in hoofdzaak nog gelden. Het huidige tijdperk moet dus gezien worden als een ‘hoge’ of ‘late’ continuering van de moderniteit, eerder dan een radicale breuk ermee (zie bijvoorbeeld Bauman 2000; Giddens 1991). Net zo lijkt het erop dat we ons op taalideologisch vlak in een tijdvak bevinden waarin de standaardtaal weliswaar concurrentie ondervindt van niet-standaardtalige taalvormen, die in heel wat domeinen van het publieke leven opduiken en in bepaalde contexten prestige genieten, maar dat het standaardtaalideaal en de idee van standaardisering op zich, niettemin nog overeind staan. In dezelfde lijn kan erop gewezen worden dat het belang en de vanzelfsprekendheid van het Standaardnederlands vandaag weliswaar expliciete kritiek ondervinden, maar dat die kritiek tot dusver vrij marginaal blijft in vergelijking met de pro-

21 De populaire politicus Bart De Wever, bijvoorbeeld, voorzitter van de Vlaams-nationalistische N-VA, liet zich al geregeld negatief uit over de Vlaamse tussentaal (zie bijv. De Wever 2007) – in lijn met het officiële standpunt van zijn partij dat het onderwijs en de media de taak hebben die tussentaal terug te dringen (N-VA 2001). Tegelijk vertoont De Wevers taalgebruik duidelijk tussentalige kenmerken: tekenend is dat het door columnist Hugo Camps in de krant *De Morgen* werd omschreven als ‘verkaveld Vlaams’ (waarbij die alludeerde op ‘Verkavelingsvlaams’, een populair synoniem voor ‘tussentaal’ – Camps 2011).

blematisering van tussentaal, en dus geen overwicht heeft op het taalideologische speelveld. Om die redenen lijkt er ons eerder sprake te zijn van een 'laatstandaardtalig' dan een 'poststandaardtalig' tijdperk.

Problematisch aan de hypothese van een 'standaardtaalvacuüm' is dus (1) dat die ervan uit lijkt te gaan dat niet-normatief taalgebruik (zoals tussentaal) per definitie een ontkenning van of verzet tegen de norm inhoudt; (2) dat die over het hoofd ziet dat niet-normatief taalgebruik precies op het bestaan van normatief taalgebruik kan teren; (3) dat tussen normatief en niet-normatief taalgebruik een spanningsvolle co-existentie kan bestaan; en (4) dat niet-normatief taalgebruik processen van restandaardisering kan uitlokken. Eenvoudig gesteld, het is niet omdat een bepaalde standaard slechts in een zeer beperkte context voorkomt dat hij geen standaard meer zou zijn. Bewustzijn en aanvaarding van een bepaalde norm zijn geen garantie voor normconform taalgebruik, en omgekeerd is een wijdverspreid gebruik van een bepaalde variëteit geen noodzakelijke voorwaarde voor de normatieve status van die variëteit.

12 Conclusie

De jaren 1950 tot 1980 markeren een uitzonderlijke periode in de Vlaamse taalgiedenis die wellicht het best als een periode van *hyperstandaardisering* wordt benoemd. Het gaat immers om een bijzonder uitgesproken, geforceerd standaardiseringsproject dat op een doorgedreven propagandistische, grootschalige en gemediatiseerde manier decennialang in talloze maatschappelijke sectoren het taalgebruik heeft geïdeologiseerd en gehiërarchiseerd. We hebben gezien dat de standaardiseringsijver in Vlaanderen een volledige assimilatie aan de Nederlandse taalnorm vooropstelde, dat de dialecten daarbij soms bejegend werden met een welwillend paternalisme, maar even vaak vurig bestreden, en dat drastische maatregelen werden voorgesteld om een veralgemeend gebruik van de standaardtaal in Vlaanderen te bereiken.

Hoewel de campagne slechts in beperkte mate erin geslaagd is dat ideaal te bereiken, heeft ze het Vlaamse taallandschap fundamenteel herijkt en een aantal (neven) effecten gehad die vandaag nog altijd het taalgebruik in Vlaanderen, en het gangbare discours erover, typeren. De ABN-ijver heeft een standaardiseringsideologie diep in het collectieve metatalige bewustzijn geplant, daardoor wellicht het proces van dialectverlies bespoedigd, en daarnaast ook enkele ongewilde resultaten neergezet. Het geïntendeerde standaardtaalgebruik van Vlamingen kenmerkt zich vaak door hypercorrectie; in andere contexten produceren Vlamingen hybride vormen van taalgebruik, die de door ABN-ijveraars gepropageerde norm meer benaderen dan vroeger (het is geen dialect meer), maar er toch een duidelijke afstand tot bewaren. Dat idiosyncratische taalgedrag wordt vervolgens aangegrepen om de campagne opnieuw te legitimeren, in een retoriek van exceptionalisering waarin elke afwijking van het door standaardtaalijveraars beoogde ideaal wordt gezien als een transparante illustratie van de Vlaamse standaardiseringsachterstand.

Uit onze data blijkt dat al in de jaren 1960 de veronderstelling van een 'nette' diglossie, waarbij het gebruik van de standaardtaal beperkt blijft tot formele, institutionele en publieke gelegenheden, en het dialect de voertaal is in alle overige

domeinen, moeilijk houdbaar is. Daarnaast wijzen onze data erop dat het voorkomen van wat men in de jaren 1990 tussentaal is gaan noemen wellicht niet gezien kan worden als het gevolg van een proces van destandaardisering, voorzover dat proces het tanen van een standaardiseringsideologie zou veronderstellen. De fundamenteën van de Vlaamse hyperstandaardisering staan immers nog altijd overeind als we kijken naar hoe tussentaalgebruik frequent wordt gediaboliseerd en als we de vinger aan de pols houden van processen van restandaardisering in een context van globalisering, migratie en technologische vernieuwing. Eerder dan dat er sprake zou zijn van een standaardtaalvacuüm, lijken we ons dus in een tijdvak van ‘late standaardisering’ te bevinden. Daarmee geven we natuurlijk geen finaal antwoord op de vraag ‘waar we naartoe gaan’ (cf. Grondelaers & Van Hout 2011: 233), maar we geloven dat die oefening veel baat kan hebben bij een diepgaand inzicht in wat voorafging en in de spanningen die het heden karakteriseren.

Bibliografie

- Absillis 2009 – K. Absillis, *Vechten tegen de bierkaai. Over het uitgevershuis van Angèle Manteau (1932-1970)*. Antwerpen, 2009.
- Absillis 2012 – K. Absillis, ‘Taal tussen tuin en wildernis’. In: K. Absillis et al. (red.), *De manke usurpator. Essays over Verkavelingsvlaams*. Gent, 2012 (te verschijnen).
- Agha 2003 – A. Agha: ‘The Social Life of Cultural Value’. In: *Language & Communication* 23 (2003), p. 231-273.
- Bal 1985 – N. Bal, *De mens is wat hij doet. BRT-memoires*. Leuven, 1985.
- Bauman & Briggs 2003 – R. Bauman & C. Briggs, *Voices of Modernity*. Cambridge, 2003.
- Bauman 2000 – Z. Bauman, *Liquid Modernity*. Cambridge 2000, Polity Press.
- Beheydt 1991a – L. Beheydt, ‘Dertig jaar taalprogramma’s op de radio’. In: L. Beheydt (red.), *Taal en omroep*. ’s-Gravenhage, 1991, p. 37-52.
- Beheydt 1991b – L. Beheydt, ‘Dertig jaar taalprogramma’s op de televisie’. In: L. Beheydt (red.), *Taal en omroep*. ’s-Gravenhage, 1991, p. 53-63.
- Beniest 1963 – H. Beniest, ‘Een nieuwe A.B.N.-film: De eerste Vlaamse kolder. Zomercapriolen’. In: *Bouw zesdaagsnummer* VIII (1963), p. 12-13.
- Van Bezooijen 2004 – R. van Bezooijen, ‘Dialectattitudes in Vlaanderen en Nederland’. In: J. De Caluwe et al. (red.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent, 2004, p. 777-788.
- Blancquaert 1969 – E. Blancquaert, *Praktische uitspraakleer van de Nederlandse taal*. Antwerpen, 1969.
- Bouveroux 1965 – J. Bouveroux, ‘15 jaar ABN-kernen. 10 jaar Bouw’. In: *Bouw* x-4 (1965), p. 4-5.
- De Caluwe 2002 – J. De Caluwe, ‘Tien stellingen over functie en status van tussentaal in Vlaanderen’. In: J. De Caluwe et al. (red.), *Taalvariatie en taalbeleid. Bijdragen aan het taalbeleid in Nederland en Vlaanderen*. Antwerpen/Apeldoorn, 2002, p. 57-67.
- De Caluwe 2009 – J. De Caluwe, ‘Tussentaal wordt omgangstaal in Vlaanderen’. In: *Nederlandse Taalkunde* 14-1 (2009), p. 8-25.
- De Caluwe 2012 – J. De Caluwe, ‘Deletie van tussentaal. De kloof tussen het taalbeleid en de taalpraktijk op school’. In: K. Absillis et al. (red.), *De manke usurpator. Essays over het Verkavelingsvlaams*. Gent, 2012 (in druk).
- Camps 2011 – H. Camps, ‘Taal’. In: *De Morgen*, 28 juli 2011.
- Van Causenbroeck 1998 – B. Van Causenbroeck, ‘Grauls, Jan’. In R. de Schryver et al. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, cd-rom.
- Craps 2002 – G. Craps, ‘De humanisering van het taalbeleid in Vlaanderen’. In: J. De Caluwe et al. (red.), *Taalvariatie en taalbeleid*. Antwerpen, 2002, p. 69-86.
- Coupland & Kristiansen 2011 – N. Coupland & T. Kristiansen, ‘Critical Perspectives on Language (De)standardisation’. In: T. Kristiansen & N. Coupland (red.), *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo, 2011, p. 11-38.
- Debrabandere 2005 – F. Debrabandere, ‘Het echec van de ABN-actie in Vlaanderen’. In: *Nederlands van nu* 109-1 (2005), p. 27-31.

- Debrabandere 1998 – P. Debrabandere, ‘Het gebruik van verkavelingsvlaams op televisie moet verboden worden. Ja’. In: *De Standaard*, 10 maart 1998.
- Dejaeger-Wolff 1965 – J. Dejaeger-Wolff, ‘De Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal’. In: *Bouw* x-6 (1965), p. 14-15.
- Depoortere 1968 – J. Depoortere, ‘Vlaams of Nederlands?’ In: *Bouw* XIII (1968), p. 11-13.
- Deprez 1981 – K. Deprez, *Naar een eigen identiteit: resultaten en evaluatie van tien jaar taalsociologisch en sociolinguïstisch onderzoek betreffende de standaardtaal in Vlaanderen*. Leuven, onuitgegeven doctoraatsproefschrift, 1981.
- Deprez 1999 – K. Deprez, ‘De taal van de Vlamingen’. In: K. Deprez & L. Vos (red.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging (1780-2000)*. Antwerpen, 1999, p. 103-116.
- Deumert & Vandenbussche 2003 – A. Deumert & W. Vandenbussche (red.), *Germanic Standardizations: Past to Present*. Amsterdam, 2003.
- Durnez 1998 – G. Durnez, ‘Nierop, Maarten van’. In: R. de Schryver et al. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tiel, 1998, cd-rom.
- Errington 2008 – J. Errington, *Linguistics in a Colonial World*. New York, 2008.
- Florquin 1965a – J. Florquin, ‘Hier spreekt men Nederlands’. In: *Bouw* x-4 (1965), p. 10-11.
- Florquin 1965b – J. Florquin, ‘Hier spreekt men Nederlands’. In: *Bouw* xi-3 (1965), p. 36-38.
- Florquin 1965c – J. Florquin, ‘Hier spreekt men Nederlands’. In: *Bouw* xi-1 (1965), p. 22-23.
- Florquin 1965d – J. Florquin, ‘Hier spreekt men Nederlands’. In: *Bouw* xi-2 (1965), p. 28-29.
- Florquin 1965e – J. Florquin, ‘Telegramstijl’. In: *Bouw* x-1 (1965), p. 14-15.
- Florquin 1972 – J. Florquin, *Hier spreekt men Nederlands. Deel 4*. Hasselt, 1972.
- Galle 1971 – M. Galle, *Voor wie haar soms geweld aandoet. Radiotaalwenken*. Hasselt, 1971.
- Geeraerts 2002 – D. Geeraerts, ‘Rationalisme en nationalisme in de Vlaamse taalpolitiek’. In: J. De Caluwe et al. (red.), *Taalvariatie en taalbeleid. Bijdragen aan het taalbeleid in Nederland en Vlaanderen*. Antwerpen/Apeldoorn, 2002, p. 87-104.
- Geeraerts et al. 1999 – D. Geeraerts, S. Grondelaers & D. Speelman, *Convergentie en divergentie in de Nederlandse woordenschat*. Amsterdam, 1999.
- Geerts 1968 – G. Geerts, ‘Particularisme’. In: *Bouw* XIII (1968), p. 14-18.
- Geerts 1974 – G. Geerts, ‘Tweetaligheid binnen het Nederlands’. In: *Ons Erfdeel* 17 (1974), p. 645-660.
- Geerts et al. 1980 – G. Geerts, J. Nootens & J. van den Broeck, ‘Opinies van Vlamingen over dialect en standaardtaal’. In: G. Geerts & A. Hagen (red.), *Sociolinguïstische studies 1*. Groningen, 1980, p. 233-256.
- Giddens 1991 – A. Giddens, *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, 1991.
- Grondelaers et al. 2001 – S. Grondelaers, H. Van Aken, D. Speelman & D. Geeraerts, ‘Inhoudswoorden en preposities als standaardiseringsindicatoren’. In: *Nederlandse Taalkunde* 6 (2001), p. 179-202.
- Grondelaers & van Hout 2011 – S. Grondelaers & R. van Hout, ‘The Standard Language Situation in the Low Countries’. In: *Journal of Germanic Linguistics* 23 (2011), p. 199-243.
- Grondelaers et al. 2011 – S. Grondelaers, R. van Hout & D. Speelman, ‘A Perceptual Typology of Standard Language Situations in the Low Countries’. In: T. Kristiansen & N. Coupland (red.), *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo, 2011, p. 199-222.
- Haeseryn 1998 – R. Haeseryn, ‘Vereniging Algemeen Nederlands’. In: R. de Schryver et al. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tiel, 1998, cd-rom.
- Heidbuchel 1961 – H. Heidbuchel, ‘Taalbrievenbus’. In: *Bouw* vii-2 (1961), p. 11.
- Heidbuchel 1962 – H. Heidbuchel, *ABN-woordenboek*. Hasselt, 1962.
- Heidbuchel 1963a – H. Heidbuchel, ‘A.B.N.: Waarom en hoe?’. In: *Bouw zesdaagsnummer* viii (1963), p. 6-7.
- Heidbuchel 1963b – H. Heidbuchel, ‘Taalbrievenbus’. In: *Bouw* viii-6 (1963), p. 4.
- Heidbuchel 1964 – H. Heidbuchel, ‘Ons Nederlands’. In: *Bouw veertiendaagsnummer* ix-4 (1964), p. 6-7.
- Van Den Hende 1965 – F. Van den Hende, ‘De leraar op het bankje’. In: *Bouw* xi-2 (1965), p. 4-5.
- Hendrickx 1998 – R. Hendrickx, *Het Taalcharter – met toelichting*. <http://vrttaal.net/extra/taalcharter.pdf>, 1998.
- Van Hoof 2012 – S. Van Hoof, *Feiten en fictie. Een analyse van taalgebruik en taalvariatie in fictieseries op de Vlaamse openbare omroep (1977-2011)*. Antwerpen, 2012 (proefschrift in voorbereiding).
- Van der Horst 2008 – J. van der Horst, *Het einde van de standaardtaal*. Amsterdam, 2008.

- De Houwer 2003 – A. De Houwer, 'Language Variation and Local Elements in Family Discourse'. In: *Language Variation and Change* 15 (2003), p. 329-349.
- Impe & Speelman 2007 – L. Impe & D. Speelman, 'Vlamingen en hun (tussen)taal – een attitudeel mixed guiseonderzoek'. In: *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde* 61 (2007), p. 109-128.
- Jaffe 1999 – A. Jaffe, *Ideologies in action*. Berlin/New York, 1999.
- Jaspers 2001 – J. Jaspers, 'Het Vlaamse stigma. Over tussentaal en normativiteit'. *TT* 53 (2001), p. 129-153.
- Jaspers 2005 – J. Jaspers, *Tegenwerken, belachelijk doen. Talige sabotage van Marokkaanse jongens op een Antwerpse middelbare school*. Brussel, 2005.
- Jaspers 2009 – J. Jaspers, 'Inleiding'. In: J. Jaspers (red.), *De klank van de stad. Stedelijke meertaligheid en interculturele communicatie*. Leuven, 2009, p. 1-27.
- Jaspers 2010 – J. Jaspers, 'Weg met de taalkundigen?'. In: *Streven* 77-1 (2010), p. 36-47.
- Jaspers 2011 – J. Jaspers, 'Strange Bedfellows. Appropriations of a Tainted Urban Dialect'. In: *Journal of Sociolinguistics* 15 (2011), p. 493-524.
- Jaspers & Brisard 2006 – J. Jaspers & F. Brisard, 'Verklaringen van substandaardisering'. In: *LB* 95 (2006), p. 35-70.
- Kristiansen 2001 – T. Kristiansen, 'Two Standards. One for the Media and One for the School'. In: *Language Awareness* 10 (2001), p. 9-24.
- Kuppens & De Houwer 2003 – A. Kuppens & A. De Houwer, "Dialect is niet voor kinderen": Attitudes tegenover Standaardnederlands en dialect in kindgerichte spraak'. In: T. Koole, J. Nortier & B. Tahitu (red.), *Artikelen van de Vierde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft, 2003, p. 268-276.
- Lebbe 1997 – D. Lebbe, 'Exogeen taalgebruik in Vlaanderen: 25 jaar later'. In: R. van Bezooijen et al. (red.), *Standaardisering in noord en zuid*. *TT* themanummer 10 (1997), p. 113-125.
- Leroy 1960 – G. Leroy, *Sociaal-culturele aspecten van het gebruik van het A.B.N. bij een onderzoek in de provincie Oost-Vlaanderen*. Roeselare, 1960.
- Leroy 1961 – G. Leroy, 'Sociaal-culturele aspecten van het gebruik van het A.B.N.'. In: *Bouw* VI-4 (1961), p. 10-11.
- Martens 2006 – W. Martens, *De memoires*. Tielt, 2006.
- Van Mechelen 1960 – F. Van Mechelen, 'Algemeen beschaafd Nederlands in het gezin'. In: *Bouw* VI-1 (1960), p. 6-7.
- Meeus 1974 – B. Meeus, *A diglossic Situation: Standard vs Dialect*. Trier, 1974.
- Mugglestone 2003 – L. Mugglestone, *Talking Proper. The Rise of Accent as a Social Symbol*. Oxford, 2003.
- Van Nierop & Haeseryn 1998 – M. van Nierop & R. Haeseryn, 'Heidbuchel, Hendrik'. In: R. de Schryver (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, cd-rom.
- Notte & Scheirlinck 2007/8 – J. Notte & M. Scheirlinck, 'Lui Vlaams. Interview met Johan Taelde-man'. In: *De nieuwe gemeenschap* 4 (2007/8), p. 5-8.
- N-VA 2001 – N-VA, *Manifest van de Nieuw-Vlaamse Alliantie. 21 haakse ankerpunten voor een nieuw beleid bij het begin van de 21ste eeuw*. http://www.n-va.be/files/default/nva_images/documenten/manifest.pdf, 2001.
- Pauwels 1954 – J.L. Pauwels, 'In hoever geeft het Noorden de toon aan?' In: *Nu Nog* 2-4 (1954), p. 1-9.
- Plevoets 2009 – K. Plevoets, 'Verkavelingsvlaams als de voertaal van de verburgerlijking van Vlaanderen'. In: *Studies van de Belgische Kring voor Linguïstiek* 4 (2009), <http://webho1.ua.ac.be/linguist/sbkl/sbkl2009/ple2009.pdf>.
- Schampers 2001 – B. Schampers, 'Verkavelingsvlaams is grootste vijand van Nederlands'. In: *Trouw*, 1 maart 2001.
- De Schryver 2012 – J. De Schryver, 'Het einde van de tussentaal en de Vlaamse standaardtaaldiscussie'. In: K. Absillis et al. (red.), *De manke usurpator. Essays over Verkavelingsvlaams*. Gent, 2012 (te verschijnen).
- De Schutter 1973 – G. De Schutter, 'Eksogeen taalgebruik in Zuid-Nederland'. In: *Album Willem Pée*. Tongeren, 1973, p. 117-123.
- Selinker 1972 – L. Selinker, 'Interlanguage'. In: *International Review of Applied Linguistics* 10 (1972), p. 209-231.
- s.n. 1952 – s.n., 'Het A.B. en de dialecten'. In: *Nu Nog* 2 (1952), p. 10-11.
- s.n. 1959a – s.n., 'Eerste Gebod: realist zijn'. In: *Bouw* IV-5 (1959), p. 2.
- s.n. 1959b – s.n., 'Taalgebruik in pers en radio'. *Bouw zesdaagsnummer* (1959), p. 5.
- s.n. 1961a – s.n., 'Pleidooi voor praktische grootnederlandse werking'. In: *Bouw* VI-4 (1961), p. 3.

- s.n. 1961b – s.n., ‘Sociaal-culturele aspecten voor het gebruik van het A.B.N. Lager- en Kleuteronderwijs’. In: *Bouw* VII-1 (1961), p. 10-11.
- s.n. 1963 – s.n., ‘Nog Zomercapriolen’. In: *Bouw* VIII-6 (1963), p. 5.
- s.n. 1964a – s.n., ‘Prijkskamp’. In: *Bouw* 9-200 (1964), p. 15.
- s.n. 1965a – s.n., ‘Bij een lustrum’. In: *Bouw* X-4 (1965), p. 3.
- s.n. 1965b – s.n., ‘Galg en rad proza’. In: *Bouw* XI-3 (1965), p. 12-13.
- s.n. 1965c – s.n., ‘Het ABN in Vlaanderen 1965’. In: *Bouw* X-4 (1965), p. 6-7.
- s.n. 1965d – s.n., ‘Nieuws!’ In: *Bouw* X-6 (1965), p. 14.
- s.n. 1965e – s.n., ‘Op zieke benen’. In: *Bouw* XI-2 (1965), p. 1-3.
- s.n. [de redactie] 1960 – s.n., ‘Beschaafde taal, sociale plicht!’ In: *Bouw* VI-1 (1960), p. 2-3.
- s.n. [de redactie] 1961a – s.n., ‘Geen vaarwel’. In: *Bouw* VII-1 (1961), p. 2-3.
- s.n. [de redactie] 1961b – s.n., ‘Nu meer dan ooit!’ In: *Bouw* VII-2 (1961), p. 2-3.
- s.n. [de redactie] 1962 – s.n., ‘Zijn de bouwers moe?’ In: *Bouw* VII-5 (1962), p. 1.
- s.n. [de redactie] 1967 – s.n., ‘Je interesseert je beslist ook ervoor’. In: *Bouw* XIII-3 (1967), p. 1.
- Simons 1998 – L. Simons, ‘Heideland’. In: R. de Schryver et al. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, cd-rom.
- Smet 2011 – P. Smet, *Samen taalgrenzen verleggen*. http://www.ond.vlaanderen.be/nieuws/2011/doc/Talennota_2011.pdf, 2011.
- Taeldeman 1993 – J. Taeldeman, ‘Welk Nederlands voor Vlamingen?’ In: L. De Grauwe & J. De Vos (red.), *Van sneeuwpoppen tot tasmuurtje*. Gent, 1993, p. 9-28.
- Teirlinck 1951 – H. Teirlinck, ‘Beschaafd’. In: *Nu Nog* 1 (1951), p. 10-11.
- Vandekerckhove 2000 – R. Vandekerckhove, *Structurele en sociale aspecten van dialectverandering*. Gent, 2000.
- Vandekerckhove 2009 – R. Vandekerckhove, ‘Dialect Loss and Dialect Vitality in Flanders’. In: *International Journal of the Sociology of Language* 196/197 (2009), p. 73-97.
- Vandekerckhove & Britain 2009 – R. Vandekerckhove & D. Britain, ‘Dialects in Western Europe: A Balanced Picture of Language Death, Innovation and Change’. In: *International Journal of the Sociology of Language* 196/197 (2009), p. 1-6.
- Vandenbroucke 2007 – F. Vandenbroucke, *De lat hoog voor talen in iedere school. Goed voor de sterken, sterk voor de zwakken*. http://www.coc.be/files/publications/.88/talenbeleidsnota_.pdf, 2007.
- Vandenbussche 2010 – W. Vandenbussche, ‘Standardisation through the media’. In: P. Gilles et al. (red.), *Variatio delectat*. Frankfurt am Main, 2010, p. 309-322.
- Vastesaegeer 1965 – M. Vastesaegeer, ‘Opgepast voor het ABN’. In: *Bouw* X-5 (1965), p. 4-5.
- Van de Velde 1996a – H. Van de Velde, *Variatie en verandering in het gesproken standaard-Nederlands (1935-1993)*. Nijmegen, 1996.
- Van de Velde 1996b – H. Van de Velde, ‘Verkavelingsvlaams. Wat is mij dat nu?’ In: R. van Hout & J. Kruijsen (red.), *Taalvariaties*. Dordrecht, 1996, p. 261-271.
- Verdegem & Depoortere 1968 – L. Verdegem & J. Depoortere, ‘Interview met dr. Marc Galle’. In: *Bouw* XIII (1968), p. 4-8.
- Verschueren 2012 – J. Verschueren, *Ideology in Language Use. Pragmatic Guidelines for Empirical Research*. Cambridge, 2012.
- Volosinov 1973 – V. Volosinov, *Marxism and the Philosophy of Language*. Seminar Press, 1973.
- Walschap 1969 – G. Walschap, *De culturele repressie*. Hasselt, 1969.
- W.D. 1959 – W. Driessen, ‘Noord-Zuid-Verbinding’. In: *Bouw* IV-6 (1959), p. 7-8.
- De Wever 1998 – B. De Wever, ‘ABN-kernen’. In: R. de Schryver et al. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, cd-rom.
- De Wever 2007 – B. De Wever, ‘Wie echt cool is, heeft Bert Anciaux niet nodig’. In: *De Morgen*, 16 juli 2007.
- Willemys 2003 – R. Willemys, W. Daniëls (red.), *Het verhaal van het Vlaams*. Antwerpen, 2003.
- Willemys & Haeseryn 1998 – R. Willemys & R. Haeseryn, ‘Taal’. In: R. de Schryver et al. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, cd-rom.

Adres van de auteurs

Universiteit Antwerpen, Departement Taalkunde
Prinsstraat 13, 2000 Antwerpen
sarah.vanhoof@ua.ac.be, jurgen.jaspers@ua.ac.be